

MLADI ISTRAŽIVAČI U DRUŠTVENIM NAUKAMA U SRBIJI

Urednici:

Ivan Stošić i Mihajlo Đukić

Izdavač

Institut ekonomskih nauka

Zmaj Jovina 12, Beograd

Tel. (011) 2622-357, 2623-055

Faks: (011) 2181-471

www.ien.bg.ac.rs

office@ien.bg.ac.rs

Kompjuterska obrada Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2015

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-89465-21-1

© Institut ekonomskih nauka 2015. Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan u bilo kojem vidu i putem bilo kojeg medija, u delovima ili celini bez saglasnosti izdavača, odnosno autora priloga.

Studija 4:

Studijski program i neformalno obrazovanje iz perspektive mladih istraživača

AUTORI:

**NEMANJA KRSTIĆ
GAZELA DRAŠKO PUDAR
BOJANA RADOVANOVIĆ**

Beograd, 2015.

SADRŽAJ

SAŽETAK / SUMMARY	6
1. UVOD	8
2. STRATEŠKI OKVIRI DOKTORSKIH STUDIJA U EVROPSKOJ UNIJI	9
3. STRATEŠKO-ZAKONODAVNI OKVIR DOKTORSKIH STUDIJA U SRBIJI	15
4. NEFORMALNO OBRAZOVANJE U EVROPSKOM I NACIONALNOM OKVIRU	22
5. PERCEPCIJA DOKTORSKIH PROGRAMA I NEFORMALNOG OBRAZOVANJA DOKTORANADA U SRBIJI	26
5.1. Kvalitet doktorskih programa i uslovi studiranja	30
5.2. Neformalno obrazovanje doktoranada/kinja	45
6. ZAKLJUČAK	48
7. LITERATURA	52
8. PRILOZI	54
8.1. Prilog 1. Upitnik	54

Studija je deo projekta „Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014-2016“. Projekat „Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014-2016“ sprovodi Institut ekonomskih nauka u okviru Regionalnog programa podrške istraživanjima u oblasti društvenih nauka na Zapadnom Balkanu (RRPP), koji vodi Univerzitet u Friburgu, uz finansijsku podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC). Mišljenja izneta u ovoj studiji su mišljenja autora i ne predstavljaju nužno mišljenja Instituta ekonomskih nauka, Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) niti Univerziteta u Friburgu

Lista slika

Slika 1. Procenat ispitanika prema polu/rodu.....	28
Slika 2. Procenat ispitanika prema starosti	28
Slika 3. Distribucija ispitanika prema poreklu studiranja.....	29
Slika 4. Naučne oblasti u kojima studiraju ispitanici.....	30
Slika 5. Međunarodna relevantnost programa doktorskih studija.....	31
Slika 6. Zadovoljstvo sa aspektima međunarodne saradnje fakulteta	33
Slika 7. Stepen upoznavanja sa empirijskim metodama istraživanja i analize i programima obrade podataka.....	35
Slika 8. Komparativno iskustvo upoznavanja sa empirijskim metodama istraživanja i analize i programima obrade podataka u inostranstvu	36
Slika 9. Sadržajnost doktorskih studija u Srbiji.....	36
Slika 10. Izbornost kurseva u okviru doktorskih studija u Srbiji	37
Slika 11. Primenjivost znanja u okviru praktičnih politika	39
Slika 12. Šta se ocenjuje?.....	40
Slika 13. Zadovoljstvo vrednovanjem	41
Slika 14. Zadovoljstvo saradnjom sa profesorima i mentorima	42
Slika 15. Zadovoljstvo formalnim i tehničkim aspektima studija	44
Slika 16. Zadovoljstvo doktorskim studijama generalno	44
Slika 17. Razlozi za odsustvo učešća u aktivnostima neformalnog obrazovanja.....	46
Slika 18. Razlozi za učešće u aktivnostima neformalnog obrazovanja	46
Slika 19. Frekvencija učešća u aktivnostima neformalnog obrazovanja.....	47
Slika 20. Oblasti učešća u aktivnostima neformalnog obrazovanja	47

SAŽETAK

Cilj ove studije je da pruži prikaz toga kako doktorandi/tkinje iz društveno-humanističkih oblasti percipiraju i ocenjuju različite aspekte programa doktorskih studija, kao i programe neformalnog obrazovanja. Studija se temelji jednim delom na analizi strateško zakonodavnog okvira doktorskih programa i programa neformalnog obrazovanja u zemlji. Budući da se reforme visokog obrazovanja sprovede u kontekstu pridruživanja Srbije Evropskom visokoobrazovnom prostoru i Evropskom istraživačkom prostoru, analizi domaćeg prethodni kratki pregled evropskog okvira doktorskih studija. Drugi, značajniji, deo studije čine rezultati anketnog istraživanja u kojem je učestvovalo 356 doktoranada iz oblasti društvenih i humanističkih nauka. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji čitav niz oblasti u okviru programa doktorskih studija kojima doktorandi nisu zadovoljni. Najpre, internacionalnost fakulteta je na niskom nivou. Studenti nisu zadovoljni udelom gostujućih inostranih predavača, kao ni saradnjom sa inostranim fakultetima i mogućnostima za mobilnost i razmenu. Tome se pridružuje i nedovoljna interdisciplinarnost studijskih programa. Kada se govori o ishodima studiranja, doktorandi su podeljenog mišljenja. Na jednoj strani stoji mišljenje da su teorijska znanja dovoljno opsežna da omogućuju da studenti kroz svoje doktorske radove daju doprinos rastu teorijskog znanja. Na drugoj, stoji ocena da studije ne opremaju veštinama i znanjima koja su neophodna za realizaciju empirijskih i primenjenih istraživanja. Doktorandi su generalno zadovoljni načinom ocenjivanja njihovog rada, kao i saradnjom sa mentorima i drugim profesorima. Što se formalno-tehničkih aspekata studiranja tiče, rezultati ukazuju na nužnost da se povećaju ulaganja u obezbeđivanje adekvatnijih prostorija za rad i bolji pristup relevantnoj literaturi, ali i najvažnije, korekciju visina školarina. Čak dve trećine studenata nezadovoljno je visinom školarine na doktorskim studijama. Sumirajući rezultate iskustva sa neformalnim obrazovanjem, možemo reći da doktorandi vide neformalno obrazovanje kao izvor znanja i veština koje nisu imali priliku da steknu u formalnom obrazovanju. Na kraju, naglasimo da, iako se državnim strategijama prepoznaju glavni nedostaci doktorskih studija, te iako je prepoznat veliki broj neusklađenosti između programa trećeg stepena obrazovanja u Srbiji i određenih evropskih principa, neophodno je konkretnije aktiviranje državnih institucija u proces podsticaja reformi, ali i još važnije, njihove konačne primene u praksi.

SUMMARY

The aim of this study is to provide an overview of how PhD students perceive and evaluate different aspects of doctoral programs, as well as programs of informal education. The study is based partly on an analysis of strategic and legislative framework of doctoral programs and informal education programs in the country. Since the higher education reform has been implemented in the context of Serbia's accession to the European Higher Education Area and European Research Area, a brief overview of the European framework of doctoral studies is provided. The central part of the study is the analysis of a survey, which included 356 doctoral students in the field of social sciences and humanities. The research results show that there is a whole range of areas within doctoral programs which PhD students are dissatisfied. Firstly, internationalization is at a low level. Students are not satisfied with the number of visiting international lecturers, as well as with the cooperation with foreign universities and opportunities for mobility and exchange. In addition, the lack of interdisciplinary programmes is stressed. There are divided opinions about the outcomes of study. On the one hand, there is the view that theoretical knowledge they acquire is broad enough to allow students to contribute to its growth. On the other hand, there is the assessment that the studies do not equip students with the skills and knowledge that are necessary for realization of empirical and applied research. PhD students are generally satisfied with the evaluation of their work, as well as with the cooperation with mentors and other professors. When it comes to formal and technical aspects of studying, the results point to the need to increase investment in the provision of

adequate facilities for work and better access to literature. A correction of tuition fees is perceived as an urgent need, since as much as two-thirds of students are dissatisfied with the amount of tuition fees they pay. Summing up the experience of informal education, we can say that doctoral candidates see informal education as a source of knowledge and skills that they do have the opportunity to gain through formal education. Finally, we would like to emphasize that national strategies recognize the main shortcomings of doctoral studies and they also recognize a large number of discrepancies between the programs of the third level of education in Serbia and certain European principles. However, it is necessary that the state institutions incentivise process of reforms, and most importantly, that they assure their implementation in the practice.

1. UVOD

Doktorske studije u Srbiji često se razmatraju uzimajući u obzir najopštiji nivo, gde se u istoj ravni pojavljuju doktorske studije u međusobno veoma različitim disciplinama. Ako se ima u vidu da zakoni kojima se uređuje treći stepen visokog obrazovanja moraju obuhvatati u mnogim aspektima sve naučne oblasti, potpuno je legitimno tretirati pitanje doktorskih studija kao jedinstvenu oblast. Međutim, smatramo da je potrebno razmotriti doktorske studije koristeći i jedan specifičniji pristup koji razdvaja naučne discipline. U tom smislu, ova studija posebno se fokusira na pitanja organizacije i kvaliteta doktorskih studija u oblasti društveno-humanističkih nauka. Različito društveno-humanističke oblasti ogleda se ne samo u drugačijim metodološkim pristupima u odnosu na prirodne i tehničke nauke, već i u njenoj kritičkoj ulozi kada su u pitanju procesi i pojave u društvu, zatim u uticaju koji ima na društvene promene, te na kraju i u specifičnosti studijskih programa i organizacije naučne delatnosti.

Osnovni problemi i izazovi sa kojima se suočavaju mladi istraživači prilikom odlaska na studije u inostranstvo i povratka u Srbiju, kao i oni sa kojima se susreću u istraživačkim organizacijama u zemlji, mapirani su u okviru prve faze projekta „Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014–2016“ (više u Pudar Draško i dr, 2015 i Očokoljić i dr, 2015). Cilj ove studije, koja je deo druge faze projekta „Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014–2016“, jeste da pruži detaljniji prikaz toga kako doktorandi/tkinje iz društveno-humanističkih oblasti percipiraju i ocenjuju različite aspekte programa doktorskih studija, kao i programe neformalnog obrazovanja.

U prvom poglavlju studije ukazaćemo na strateška dokumenta koja definišu doktorske studije u Evropskom obrazovnom prostoru, nastojeći da ukažemo na njihov značaj za razvoj novih znanja i visokokvalifikovanih stručnjaka. Zatim ćemo ukazati na zakonodavni i strateški okvir doktorskih studija u Srbiji i pokušati da ukažemo na eventualne nedostatke strateških dokumenata u usklađivanju sa evropskim prostorom. Potom ćemo izložiti okvir neformalnog obrazovanja u Evropi i Srbiji, kako bismo razumeli potrebu priznavanja kompetencija koje se stiču van formalnog obrazovanja,

kao i razloge zbog kojih smo doktorande ispitivali o njihovim iskustvima sa programima neformalnog obrazovanja.

U centralnom poglavlju ove studije, predstavimo analizu podataka dobijenih anketiranjem studenata doktorskih studija društvenih i humanističkih disciplina. Prateći Salcburške zaključke i preporuke, istražili smo ocene učesnika koliko program podstiče i vrednuje originalnost istraživanja i važnost doprinosa rastu znanja; kakva je uloga i značaj mentora u doktorskim studijama; koliko programi izlaze u susret različitim interesovanjima kandidata, te koliko su interdisciplinarni; da li postoje mogućnosti zajedničkih programa različitih fakulteta; koliko je nastava inovativna, koliko se vodi računa o praktičnom radu i primenjivosti istraživanja i da li se podstiče međunarodna mobilnost i saradnja. Dodatno, istražili smo i iskustva studenata/kinja doktorskih studija u Srbiji u oblasti neformalnog obrazovanja. Na ovaj način smo želeli da mapiramo stepen sticanja znanja i veština koji se ne odvija u okviru zadatog kurikuluma, kao i značaj koji neformalno obrazovanje ima za doktorande.

Na kraju, pokušaćemo da damo sumaran pregled i ukažemo na moguće pravce unapređenja programa doktorskih studija, kada su u pitanju oblasti društvenih i humanističkih nauka.

2. STRATEŠKI OKVIRI DOKTORSKIH STUDIJA U EVROPSKOJ UNIJI

U Evropskoj uniji se niz godina vodila debata oko usklađivanja procesa razvoja doktorskih studija u Evropskoj oblasti visokog obrazovanja (*European Higher Education Area*) i Evropskom istraživačkom prostoru (*European Research Area*), koji su prepoznati kao dva stuba društva baziranog na znanju. Obrazovanje doktora nauka pretrpelo je mnoge izmene u protekle dve decenije, naročito sa kreiranjem zajedničkog obrazovnog i istraživačkog prostora.

Okvir kvalifikacija evropskog visokog obrazovanja (A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area, 2005) posmatra doktorske studije kao treći stepen studija. Ovaj treći stepen izjednačava se sa osmim nivoom prema *Evropskom okviru kvalifikacija (The European Qualifications Framework for lifelong learning, 2008)*, koji obuhvata znanja na samim granicama disciplina, odnosno između njih.

Salcburški principi predstavljaju ključan momenat u reformi visokog obrazovanja u Evropi, kojima je bitno izmenjen sistem i sadržaj doktorskih studija. Zaključci i preporuke sa seminara „Doktorski programi za evropsko društvo znanja“ održanog 2005. godine u Salzburgu obuhvataju sledeće elemente (*Zaključci i preporuke*, 2005).

1. Suštinska komponenta obrazovanja tokom dokorskog programa je unapređenje znanja kroz originalno istraživanje. U isto vreme, takođe je prepoznato da doktorat mora da ispunjava potrebe tržišta rada koje su šire nego univerzitetska sredina.
2. Univerziteti kao institucije treba da preuzmu odgovornost za doktorske programe i istraživanja prateći izazove i ispunjavajući uslove za razvoj profesionalne karijere doktoranada.
3. Raznovrsnost doktorskih programa u Evropi, uključujući i zajedničke programe, treba da bude osnažena kvalitetom i dobrim praktičnim radom.
4. Doktorski kandidati kao istraživači u ranoj fazi rada treba da budu prepoznati kao profesionalci sa jednakim pravima, koji daju glavni doprinos formiranju novog znanja.
5. Mentorstvo i procena kvaliteta rezultata imaju krucijalnu ulogu.
6. Institucije visokog obrazovanja moraju da razviju kritičnu masu istraživanja, kao i njegovu raznolikost, da bi ponudile visok kvalitet doktorskih studija.¹
7. Doktorske studije treba da zadovolje potrebe interdisciplinarnog obučavanja i razvoja prenosivih veština.²
8. Doktorski programi treba da ponude geografsku, interdisciplinarnu i intersektorsku mobilnost i internacionalnu saradnju.
9. Razvoj i završavanje kvalitetnih doktorskih programa zahteva odgovarajuće i održivo finansiranje.

¹ Kritična masa i različitost: Obrazovanje na doktorskim studijama zavisi od razvoja istraživanja. Institucije moraju da razviju kritičnu masu i raznolikost istraživanja da bi ponudile visok kvalitet. U skladu sa šestim Salcburškim principom, evropski univerziteti razvili su različite strategije da bi obezbedili kritičnu masu i raznolikost, razvijajući oblasti gde su najprepoznatljiviji, preko fokusiranih istraživačkih strategija i uključujući veće istraživačke mreže, saradnju ili regionalne klastere (Salzburg II Recommendations, 2010).

² Prenosive veštine odnose se na kompetencije koje nisu u direktnoj vezi sa stručnim znanjem koje se stiče tokom studija, već ukazuje na one kompetencije koje je moguće koristiti u svim oblastima života. To su po pravilu veštine kritičkog mišljenja, analize, liderstva, komunikacije, informatičke pismenosti itd.

Pet godina nakon usvajanja *Salcburških principa*, ovaj dokument je dopunjen kako bi se postojećim principima dao dodatni sadržaj. Detaljniji pregled obe faze Salcburških preporuka pokazuje da se one tiču teme unapređenja doktorskih kurikuluma. Stoga ćemo pokušati da u kratkim crtama opišemo njihove glavne aspekte koji su od posebnog značaja za predmet ove studije.

Pre svega, Salcburškim preporukama napominje se da je potrebno negovati fleksibilnost razmišljanja, podsticati istraživačku kreativnost i intelektualnu autonomiju, kako bi se ostvarila originalnost dokorskog istraživanja. Uspostavljanje fleksibilne strukture doktorskih studija i fleksibilnih programa vidi se kao način da se istraživačima pruži širok spektar mogućnosti kako bi imali priliku za individualni razvoj. U tom smislu kursevi koji su osnova programa doktorskih studija, treba da budu svojevrsna podrška profesionalnom profilisanju kandidata, a ne da nose centralno mesto u programima.

Preporuke u vezi sa programima doktorskih studija poseban akcenat stavljaju na mentorstvo, ishode studija i ulogu institucija visokog obrazovanja za celokupni kvalitet programa. Mentorstvo treba da bude kolektivni napor mentora, doktoranda i cele institucije, i to izbalansirano tako da se ne naruši individualni razvoj kandidata. Zatim, ishod doktorskih studija je određen kao takav da istraživanje doktoranda može da prođe testove originalnosti i spremno je da se diseminuje unutar naučne zajednice. Ističe se i doprinos zajednici znanjem, veštinama i kompetencijama stečenim kroz istraživanje koje uzima u obzir i druge discipline. Obrazovne institucije bi trebalo da obezbede razvoj prenosivih veština kroz doktorske studije i da ih povežu sa drugim sektorima društva. Na ovaj način se podstiče društvena upotrebljivost istraživačkog rada i istraživači se približavaju potencijalnim poslodavcima.

Kvalitet doktorskih programa ogleda se kroz parametre kao što su pokazatelji individualnog razvoja (praćenje kandidata na osnovu poena stečenih izvršavanjem predispitnih i ispitnih obaveza, broja objavljenih naučnih radova, učešća na međunarodnim konferencijama i projektima, stečenih veština kroz programe seminara letnjih škola i tome slično), srazmera upisanih i svršenih studenata doktorskih studija, ukupno istraživačko vreme i diseminacija rezultata istraživanja, te praćenje razvoja

karijere. Odgovornost za celokupni kvalitet doktorskih programa snose institucije visokog obrazovanja.

Na kvalitet studijskih programa nadovezuje se stepen internacionalizacije. Internacionalizacija se ostvaruje putem otvaranja programa za učešće doktorskih kandidate iz inostranstva kao i gostujućih predavača, istraživača i akademskog osoblja, zatim kroz organizaciju međunarodnih zajedničkih doktorskih programa koji objedinjavaju integrisane kurikulume, zajedničke diplome, i zajedničke komisije i komitete, ali i kolaborativne doktorske programe, gde se favorizuje individualna mobilnost – kao što je ko-mentorstvo. Obrazovanje na doktorskim studijama treba da uključi mogućnost mobilnosti koja je u skladu sa odabranom istraživačkom strategijom institucije i individualnim potrebama doktoranada.

Još je zanimljivo da sistem kredita/bodova nije nužan preduslov za osnivanje doktorskih programa, a odluka da se on prihvati ili ne je ostavljena univerzitetima. Kako se eksplicitno ističe: „doktorskim studijama visokog kvaliteta potrebna je stimulatívna istraživačka okolina koja je inspirisana istraživačkim entuzijazmom, radoznalošću i kreativnošću, a ne sakupljanjem kredita” (isto).

Na kraju, Salcburške preporuke govore i o opštim pretpostavkama koje omogućavaju uklanjanje postojećih legalnih prepreka i stvaranje dobrih uslova za razvoj visokog obrazovanja. To znači da nacionalni i evropski pravni okviri moraju da pruže mogućnosti obrazovnim institucijama da se uključe u inovativne doktorske programe. Međutim, ističe se i potreba nezavisnosti institucija da razvijaju sopstvene sisteme za osiguranje kvaliteta, odnosno da moraju imati slobodu da razvijaju indikatore kvaliteta programa doktorskih studija prilagođene standardima posebnih disciplina. Pomenuti aspekt posebno je bitan imajući u vidu fokus ove studije na doktorske programe u okviru društveno-humanističkih disciplina, koje imaju bitno specifične indikatore u odnosu na prirodne i tehničke nauke. Internacionalna saradnja zahteva određeni stepen koherencije koji bi olakšao regulisanje zajedničkih i dualnih programa. Uz sve to, ukazuje se na potrebu da se stvori poverenje između različitih društvenih sektora, na primer putem fleksibilnih i inkluzivnih programa između univerziteta i privrednog sektora, čime se u programe uvodi i praktična komponenta.

Doktorske studije su u posebnom fokusu i *Evropske asocijacije univerziteta* (EUA), koja je 2008. osnovala *Savet za doktorsko obrazovanje*, reflektujući na taj način potrebu da se uzmu u obzir i prate brojne promene u ovoj oblasti visokog obrazovanja. Uz to, na Ministarskoj konferenciji u Luvenu 2009. godine, predstavnici 46 zemalja potpisnica Bolonjske deklaracije odredili su prioritete visokog obrazovanja do 2020. godine. Među deset glavnih prioriteta uvrštene su i oblasti kojima se bavi naša studija: inovacija pristupa učenju i podučavanju; interdisciplinarnost studijskih programa; otvorenost univerziteta za međunarodnu saradnju; mobilnost studenata; prikupljanje podataka o visokom obrazovanju (*The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade*, 2009: 3–4).

Izuzetno važno je pomenuti da je 2011. godine na evropskom nivou usvojen i dokument *Principi inovativnog dokorskog usavršavanja*³. Principe je usvojio *ERA Nadzorni odbor za ljudske resurse i mobilnost*, a prihvatio *Savet za obrazovanje EU* u svojim zaključcima o modernizaciji visokog obrazovanja. Dokument ukazuje na to da su neki od osnovnih principa doktorskih studija: podsticanje istraživačke izuzetnosti, kreiranje stimulativnog institucionalnog okruženja, podsticanje interdisciplinarnosti doktorskih istraživanja, omogućavanje da doktorandi ostvare kontakte sa svim relevantnim sektorima zapošljavanja, podsticanje međunarodnog umrežavanja, usavršavanje prenosivih veština, garancija kvaliteta.

Analiza primene *Inovativnih principa dokorskog usavršavanja* u Evropi, koju su izradili *Idea Consult* i *Centar za studije politika visokog obrazovanja* (IDEA Consult/CHEPS studija) 2011. godine pokazala je da se na univerzitetima najviše vrednuje istraživačka izuzetnost, zasnovana na kvalitetu i atraktivnosti istraživačkog, odnosno institucionalnog okruženja. Ostala četiri principa: međunarodno umrežavanje, saradnja sa vanakademskektorom i interdisciplinarna saradnja, kao i razvijanje prenosivih veština variraju u zavisnosti od institucije, discipline i tradicije. Ipak, svih sedam principa međusobno je povezano i utiče na status i prestiž doktorskih programa u Evropi.

³ Dokument dostupan na:
http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/research_policies/Principles_for_Innovative_Doctoral_Training.pdf

Pored predstavljenih *Salcburških principa* i njihovih dopuna, te učešća u pripremi *Principa inovativnog doktorskog usavršavanja*, Evropska asocijacija univerziteta i Savet za doktorske studije izdali su nekoliko publikacija u kojima se analizira stanje doktorskog obrazovanja i daju preporuke za njegovo unapređenje. Poslednji u nizu izveštaja *Osiguranje kvaliteta u doktorskome obrazovanju* (2013)⁴, bavi se pitanjem osiguranja kvaliteta doktorskih studija i mogućnostima njihovog unapređenja⁵.

Evropska asocijacija univerziteta predstavila je podatke koji govore o stanju iz perspektive korisnika doktorskih studija. Iako je takozvano zadovoljstvo učesnika u studijama prema *EUA Ranking Review* samo jedan od indikatora za evaluaciju doktorskih studija (*Sursock, 2015*)⁶, pažljivo ispitivanje iskustava doktoranada može pružiti uvid u mnoge značajne aspekte studijskih programa. Zapravo, možemo se usuditi da pretpostavimo da iskustvo učesnika predstavlja najbolji pokazatelj onoga što se dešava u praksi sa implementacijom programa i njihovim postignućima.

Nalazi istraživanja objavljeni u studiji *Saveta za doktorsko obrazovanje EUA* (EUA-CDE) ukazuju na to da istraživačko okruženje mora da ima visok stepen akademskog kvaliteta. Takođe, uloga mentora je od izuzetnog značaja, jer mentor predstavlja ključni faktor za razvoj doktoranda u istraživača. Mentor bi trebalo da doktorandu pruža savete, omogućujući mu da izbegne zamke na putu ka završetku svog istraživačkog projekta i osiguravajući da su rezultati dobijeni na metodološki ispravan način. Njegov značaj se ogleda u usmeravanju originalnosti doktoranda u skladu sa konkretnim i postojećim znanjima, pretvarajući doktoranda više u kolegu nego praktikanta (*Osiguranje kvaliteta u doktorskome obrazovanju*, str. 43).

⁴ Dostupan na: <http://www.eua.be/cde/publications.aspx>

⁵ Upravo po ugledu na elemente ispitivane u okviru ovog izveštaja o osiguranju kvaliteta u doktorskome obrazovanju izrađen je i upitnik koji smo koristili prilikom anketiranja doktoranada u Srbiji.

⁶ Pored ovog indikatora, pominju se sledeći: naučne publikacije, reputacija, kvalifikovanost nastavnog kadra, inovacije, uticaj na društvo, karijera doktora nauka, vreme trajanja studija i procenat uspešnosti, nivo internacionalizacije i finansiranje.

3. STRATEŠKO-ZAKONODAVNI OKVIR DOKTORSKIH STUDIJA U SRBIJI

Analiza postojećeg zakonskog okvira, kao i perspektiva doktorskih studija na univerzitetima u Srbiji, mora uzeti u obzir najmanje tri dokumenta: *Zakon o visokom obrazovanju*⁷, *Strategiju razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*⁸ i *Standarde za akreditaciju studijskih programa doktorskih studija*, usvojene 2012. godine⁹. Pored toga, potrebno je razmotriti i odredbe postojećeg *Zakona o naučnoistraživačkoj delatnosti*¹⁰, koje se tiču doktorskih studija, premda se očekuje usvajanje novog Zakona u 2016. godini.

Zakon o visokom obrazovanju eksplicitno definiše osnovne dimenzije formi i sadržaja programa doktorskih studija. Detaljna određenja su, logično, ostavljena autonomnim visokoobrazovnim institucijama koje sprovode konkretne disciplinarne doktorske programe. U Zakonu se tako taksativno navode osnovni elementi sadržaja studijskih programa:

Član 28.

Studijskim programom utvrđuju se:

- 1) naziv i ciljevi studijskog programa;
- 2) vrsta studija i ishod procesa učenja;
- 3) stručni, akademski, odnosno naučni naziv;
- 4) uslovi za upis na studijski program;
- 5) lista obaveznih i izbornih studijskih područja, odnosno predmeta, sa okvirnim sadržajem;
- 6) način izvođenja studija i potrebno vreme za izvođenje pojedinih oblika studija;
- 7) bodovna vrednost svakog predmeta iskazana u skladu sa Evropskim sistemom prenosa bodova (u daljem tekstu: ESPB bodovi);

⁷ Zakon o visokom obrazovanju, Službeni glasnik RS, br. 76/2005, 100/2007 – autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 i 99/2014

⁸ Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, Službeni glasnik RS, br. 107/2012

⁹ Originalni tekst standarda iz 2007. godine dopunjen je u **Standardima 8 i 9**, na osnovu *Dopuna Pravilnika o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova i studijskih programa* a usvojenog na sednici Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje održanoj 3. 9. 2012. godine.

¹⁰ Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, Službeni glasnik RS, br. 110/2005, 50/2006 – ispr. i 18/2010)

- 8) bodovna vrednost završnog rada na osnovnim, specijalističkim i master akademskim studijama, odnosno doktorske disertacije, iskazana u ESPB bodovima;
- 9) preduslovi za upis pojedinih predmeta ili grupe predmeta;
- 10) način izbora predmeta iz drugih studijskih programa;
- 11) uslovi za prelazak sa drugih studijskih programa u okviru istih ili srodnih oblasti studija;
- 12) druga pitanja od značaja za izvođenje studijskog programa.

Imajući u vidu važnost otvorenosti studijskih programa, posebnu pažnju privlači činjenica da Zakon reguliše opciju izbora predmeta iz drugih studijskih programa (stav 10), kao i mobilnost studenata u okviru programa istih ili srodnih oblasti studija (stav 11). Još jednim članom dopunjuje se pitanje mobilnosti studenata preko propisivanja zajedničkih diploma:

Član 26.

Studijski program za sticanje zajedničke diplome jeste studijski program koji organizuju i izvode više visokoškolskih ustanova koje imaju dozvolu za rad za odgovarajući studijski program.

Mogućnost izbora predmeta iz drugih studijskih programa i razmena studenata implicitno dotiče pitanje internacionalnosti i interdisciplinarnosti studijskih programa. Međutim, nedostatak Zakona ogleda se u odsustvu regulisanja pitanja internacionalnih zajedničkih programa doktorskih studija. Sam Zakon tek razmatra pitanje međunarodne integrisanosti delatnosti visokog obrazovanja¹¹, te definiše međunarodnu saradnju kao jednu od funkcija univerziteta i drugih samostalnih visokoškolskih ustanova (Član 48. stav 8). Takođe, usklađenost sa međunarodnim standardima deo je nadležnosti Nacionalnog saveta prema Članu 11¹².

Ovde se može napomenuti da *Salcburški principi i preporuke* za unapređenje doktorskih studija jasno govore o važnosti internacionalizacije programa doktorskih

¹¹ Član 2. glasi „Delatnost visokog obrazovanja od posebnog je značaja za Republiku Srbiju i deo je međunarodnog, a posebno evropskog, obrazovnog, naučnog, odnosno umetničkog prostora”.

¹² Nacionalni savet prati razvoj visokog obrazovanja i njegovu usklađenost sa evropskim i međunarodnim standardima.

studija, te nedostatak preciznijeg i striktnijeg regulisanja ovog aspekta u zakonodavnom okviru Republike Srbije predstavlja ozbiljan nedostatak i prepreku praksi internacionalizacije programa doktorskih studija. Zakon o visokom obrazovanju ne obrađuje detaljnije ni pitanje interdisciplinarnosti studijskih programa, a treba pomenuti da Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti tek dotiče interdisciplinarnost doktorskih studija u Članu 10. Ovaj stav specifičnije određuje značaj interdisciplinarnih istraživanja koje se vide kao način unapređenja oblasti visokog obrazovanja trećeg stepena tj. doktorskih studija:

Član 10.

Opšti interes u naučnoistraživačkoj delatnosti, u smislu ovog zakona, ostvaruje se putem programa od opšteg interesa za Republiku.

Programi od opšteg interesa za Republiku jesu:

(...)

13) program podsticaja aktivnosti naučnih i naučno-stručnih društava, udruženja i drugih organizacija koji su u funkciji unapređivanja naučnoistraživačkog rada, promocije i popularizacije nauke i tehnike i staranja o očuvanju naučne i tehnološke baštine;

13a) program projektnog sufinansiranja doktorskih akademskih studija;

13v) program sufinansiranja integralnih i interdisciplinarnih istraživanja.

Kada sa analize zakonskog okvira pređemo na analizu sadašnjeg stanja doktorskih studija, uviđamo da su istraživačko okruženje, međunarodna otvorenost i relevantnost studijskih programa na nezadovoljavajućem nivou, kako je istaknuto u *Strategiji za razvoj obrazovanja do 2020. godine*. U Strategiji se dalje navodi da nastavnici angažovani na doktorskim studijama ne ispunjavaju minimum propisanih standarda, da mentori nisu dovoljno kompetentni, te da nisu iskorišćeni kapaciteti naučnika iz dijaspore kao ni naučnih instituta u Srbiji. Pored toga, opravdano se ističe da je veoma mali broj studenata koji dolaze iz inostranstva, te da je mobilnost studenata i nastavnika niska, posebno na doktorskim studijama gde je i najznačajnija.

„Sistem visokog obrazovanja u Republici Srbiji je zatvoren, zanemarljiv je broj zajedničkih studijskih programa sa stranim univerzitetima i broj stranih studenata, a mobilnost kako nastavnika, tako i studenata, veoma je malog obima.

Izuzetno mali procenat (manje od 0,5%) studijskih programa doktorskih studija akreditovan je za izvođenje na engleskom jeziku i nema zajedničkih studijskih programa između naših univerziteta i renomiranih inostranih univerziteta, a trenutno se u našoj zemlji realizuje veći broj inostranih projekata, na nekima su angažovani studenti doktorskih studija, ali je obim i broj međunarodnih projekata još uvek nedovoljan, pri čemu ni mobilnost nastavnika i studenata nije sistemski rešena, nema strateških opredeljenja, ne postoje finansijski i administrativni preduslovi za realizaciju neophodne mobilnosti.“ (*Strategija*, str. 117)

Relevantnost studijskih programa takođe je loše ocenjena, i to uzimajući u obzir dva aspekta. Prvo, programi nisu dovoljno interdisciplinarni ili multidisciplinarni, pa se stvara svojevrsna zatvorenost naučnih disciplina i fakulteta. Drugo, programi ne vode računa o širem području rada i razvoja karijere, što praktično znači da nisu povezani sa trendovima i potrebama tržišta rada i poslodavaca.

„U ovom trenutku studijski programi doktorskih studija skoro su potpuno izolovani u okviru jednog fakulteta i jedne naučne discipline. Zanimljivo je broj studijskih programa s interdisciplinarnim ili multidisciplinarnim ishodom, koji obrazuju studente za šira područja rada i razvoja karijere. Studijski programi koji doprinose usmeravanju doktora prema poslovima u neakademsom sektoru, a zahtevaju visok nivo znanja, veština i inventivnosti, nisu formirani ni na jednom univerzitetu“ (isto).

U Strategiji se jasno naznačava i problem strogo izvedenih akreditacija doktorskih studija, gde su se visokoškolske institucije vodile minimalnim zahtevima akreditacije i upisivale studente ne vodeći računa o uslovima za rad, mogućnosti angažovanja odgovarajućih mentora i tržišnim šansama svršenih doktoranata. Tome se pridružuje i nerazvijen sistem za samovrednovanje i akreditaciju i disciplinarno nesenzitivisan pristup ocenjivanju. Naglašava se da se u oblasti društveno-humanističkih nauka i umetnosti posebno uočavaju problemi sa neadekvatnim mogućnostima provere kvaliteta doktorskih studija.

Pored predstavljenog stanja, Strategija putem definisanja plodotvornog istraživačkog okruženja, obrađuje i viziju razvoja obrazovanja:

1. doktorske studije obuhvataju sve istraživačke i materijalne resurse univerziteta i instituta;
2. u realizaciji doktorskih studija angažovani su nastavnici i istraživači koji imaju internacionalno prepoznatljive rezultate u oblastima u kojima studenti rade svoje doktorske disertacije;
3. svaki student ima odgovarajuće istraživačko okruženje i kompetentnog mentora i u doktorske studije su uključeni naučnici iz naše naučne dijaspore;
4. organizovane „doktorske škole“ su prepoznatljive u evropskom sistemu obrazovanja;
5. posebnim merama će se podsticati interuniverzitetske doktorske studije u cilju objedinjavanja resursa i podizanja kvaliteta doktorskih studija

(*Strategija za razvoj obrazovanja do 2020. godine*, str. 115).

Međunarodna otvorenost studija takođe je aspekt čiji se razvoj projektuje *Strategijom*, pa je predviđeno da se do 2020. godine postignu sledeći rezultati:

- 1) najmanje 10% studijskih programa doktorskih studija zajednički su s inostranim univerzitetima;
- 2) inostrani nastavnici učestvuju u nastavi i mentorstvu;
- 3) strani studenti studiraju na našim univerzitetima;
- 4) kroz međunarodne istraživačke projekte obezbeđena je mobilnost nastavnika i studenata, a svaki peti student učestvuje u programu mobilnosti;
- 5) na svakom međunarodnom projektu angažovani su studenti doktorskih studija;
- 6) najmanje 10% studijskih programa realizuje se na engleskom ili nekom drugom svetskom jeziku (isto).

Strategijom je projektovano i poželjno stanje doktorskih studija u Srbiju po pitanju interdisciplinarnosti. S tim u vezi, govori se o uspostavljanju sistema koji „promoviše interdisciplinarne, multidisciplinarne i zajedničke studijske programe unutar i između

univerziteta“ (*Strategija*, str. 120). Dodaje se da je potrebno raditi na povezivanju interdisciplinarnih programa kao profesionalnog usavršavanja sa tržišnim potrebama. Insistira se na intersektorskim karakteristikama programa doktorskih studija i predviđa interdisciplinarnost i multidisciplinarnost studijskih programa kkoji doprinose usmeravanju mladih doktora nauka na poslove koji nisu istraživački, a zahtevaju visok nivo inventivnosti i kompetentnosti” (*Strategija*, str. 117). Planira se da programi budu tako koncipirani da će do 2020. godine čak 40% svršenih studenata doktorskih studija biti osposobljeno za nastavak karijere u neakademsom sektoru (*Strategija*, str. 117).

U Strategiji su date i neke praktične preporuke za unapređenje saradnje kako bi se bolje uskladili sektor obrazovanja i privredni i javno sektor u državi. Ove preporuke se mogu primeniti i u reformi studijskih programa:

- intenzivirati saradnju s privrednim i javnim sektorom, formirati zajedničke konsultantske timove za razvoj novih studijskih programa;
- uključivati istaknute stručnjake iz neakademsog sektora, naročito ako se formiraju „profesionalni doktorati“
- uključiti se u akciju industrijski doktorati – European Industrial Doctorates– MarieCurieActions (*Strategija*, str. 121).

Interdisciplinarnost studijskih programa donekle se obrađuje i u okviru *Standarda za akreditaciju doktorskih studija*¹³ koji nalažu formalnu usklađenost programa doktorskih studija sa programima institucija evropskog obrazovnog prostora.

Standard 6: Kvalitet, savremenost i međunarodna usaglašenost studijskog programa.

6.3. Studijski program formalno je i strukturno usaglašen sa najmanje tri akreditovana inostrana programa, od kojih su najmanje dva iz evropskog obrazovnog prostora.

6.5. Studijski program usaglašen je sa evropskim standardima u pogledu uslova upisa, trajanja studija, uslova prelaska u narednu godinu, sticanja diplome i načina studiranja.

¹³ Ceo teks tna: <http://rodos.edu.rs/wp-content/uploads/2014/11/KAPK-Standardi-i-dopuna-standarda-za-akreditaciju-doktorskih-studija.pdf>.

Propisi koji određuju sticanje kompetencija svršenih doktoranata takođe uključuju princip međunarodne relevantnosti, te se zahteva da se u njihovo obrazovanje inkorporiraju znanja, veštine, sposobnosti i kompetencije koje ih kvalifikuju za učestvovanje u realizaciji međunarodnih projekata.

Za potrebe ovog rada *Standardi za akreditaciju doktorskih studija* su od velikog značaja, jer definišu kurikulum studija, njegovu strukturu i predviđa da kurikulum mora da obuhvati kompetencije koje student treba da stekne završetkom studija. Ovde navodimo izvod iz opisa *Standarda 5*, koji definiše kurikulum.

Standard 5: Kurikulum

Kurikulum sadrži listu i strukturu obaveznih i izbornih predmeta i modula sa opisom i doktorsku disertaciju kao završni deo studijskog programa doktorskih studija, osim doktorata umetnosti, koji je umetnički program.

(...) 5.4 Opis predmeta sadrži naziv, tip predmeta, godinu i semestar studija, broj ESPB bodova, ime profesora, cilj predmeta sa očekivanim ishodima (znanjima i sposobnostima), preduslove za pohađanje predmeta, sadržaj predmeta, preporučenu literaturu, metode izvođenja nastave, način provere znanja i ocenjivanja i druge odgovarajuće podatke.

5.5 Broj bodova koji odgovara izbornim predmetima je najmanje 50% od ukupnog broja bodova koji odgovara svim predmetima studijskog programa.

Primetno je da kurikulum treba da bude detaljan i postavljen tako da upućuje studenta koja znanja i kompetencije stiče pohađanjem studijskog programa. Takođe, ističe se da 50% svih bodova mora da potiče od izbornih kurseva, čime se otvara prostor za veći stepen interdisciplinarnosti i fleksibilnosti u izboru usmerenja studija.

Prethodno obrazložen okvir doktorskih studija pruža mnogo prostora za unapređenje prakse na univerzitetima u Srbiji. Analiza koju ćemo izneti u narednim poglavljima fokusiraće se na vrednovanje programa (kurikuluma) i načina izvođenja doktorskih studija iz perspektive studenata. Ipak, pre nego se upustimo u analizu podataka, želeli bismo da ukažemo i na okvir neformalnog obrazovanja, koji smatramo komplementarnim formalnom i nezaobilazan u sticanju važnih kompetencija za istraživački rad. Ovakva težnja proizlazi iz očekivanja da programi doktorskih studija u

Srbiji ne osposobljavaju studente za sve aspekte istraživačkog, ali i šire shvaćeno visoko kvalifikovanog profesionalnog rada, te da oni potrebna iskustva traže na drugim stranama. Nakon predstavljanja strateških i zakonskih osnova za priznavanje kompetencija stečenih u neformalnom obrazovanju, pozabavićemo se iskustvima doktoranata koji su učestvovali u našem istraživanju tokom maja i juna 2015. godine.

4. NEFORMALNO OBRAZOVANJE U EVROPSKOM I NACIONALNOM OKVIRU

Da bi se u potpunosti sagledali efekti obrazovanja doktoranada u Srbiji, važno je uzeti u obzir i one elemente koji ne spadaju u formalno obrazovanje. Neformalno obrazovanje zauzima značajan prostor u usavršavanju mladih i na evropskom nivou je prepoznato kao važan element procesa celoživotnog učenja (*life-long learning*), koji umnogome doprinosi usvajanju prenosivih veština.

„Neformalno obrazovanje mladih jeste skup organizovanih i mladima prilagođenih obrazovnih aktivnosti, koje nisu predviđene sistemom formalnog obrazovanja, zasnovanih na potrebama i interesovanjima mladih, principima dobrovoljnog i aktivnog učešća mladih u procesu učenja i promociji demokratskih vrednosti, kroz koje mladi stiču kompetencije neophodne za razvoj ličnih potencijala, aktivno učešće u društvu i bolju zapošljivost, u skladu sa Zakonom o mladima“ (*Nacionalna strategija za mlade 2008-2014*, 2015: 62). Kao takvo, razlikuje se od informalnog učenja koje podrazumeva doživotni proces u kojem svaki pojedinac stiče stavove, vrednosti, veštine i znanja iz svakodnevnih iskustava.

Proces priznavanja neformalnog obrazovanja nije tekao glatko niti ujednačeno u Evropi. Osnovni problemi u tom procesu bili su što se najčešće polazilo od različitih definicija, a status neformalnog obrazovanja naspram formalnog bio je upitan i često osporavan kao značajan. Dok je na severu Evrope postojala tradicija neformalnog obrazovanja, na evropskom jugu i u bivšim socijalističkim zemljama formalno obrazovanje je dugo posmatrano kao jedino validno merilo nečijih veština i znanja.

Neformalno obrazovanje je, na evropskom nivou, prvi put prepoznato u Konačnoj deklaraciji sa Pete konferencije evropskih ministara za omladinu Saveta Evrope 1998. godine, gde se države ohrabruju da „promovišu jednakost šansi tako što će prepoznati

usavršavanja i veštine stečene kroz neformalno obrazovanje i tako što će naći različite načine priznavanja iskustva i kvalifikacija stečenih na takav način“ (*Study on the links between formal and non-formal education, 2003*: 10). Izveštaj Saveta Evrope iz naredne godine *Doc. 8595(1999)*¹⁴, definiše neformalno obrazovanje kao „integralni deo koncepta celoživotnog učenja koji osigurava da mladi i odrasli stiču i održavaju veštine, sposobnosti i dispozicije potrebne za prilagođavanje permanentnim promenama okruženja. Može se steći na ličnu inicijativu svakog pojedinca kroz različite obrazovne aktivnosti koje se dešavaju van formalnog obrazovnog sistema“. Neformalno obrazovanje definisano je kao prioritet omladinskog sektora Saveta Evrope za 2000–2002, a kao posledica aktivnosti u ovom periodu usvojena je *Preporuka (2003)8 Saveta ministara*¹⁵ kao najvišeg tela Saveta Evrope o promociji i priznavanju neformalnog obrazovanja/učenja mladih.

Evropska unija je kroz *Rezoluciju 2006/C168/01 o priznavanju vrednosti neformalnog i informalnog učenja u okviru evropskog omladinskog sektora*¹⁶ otvorila put ka prepoznavanju neformalnog obrazovanja na nacionalnim nivoima. U Rezoluciji COM(2001) 678 „Pretvarajući evropski prostor doživotnog učenja u realnost“, smatra se da između Evropskog istraživačkog prostora i Evropske oblasti doživotnog učenja treba uspostaviti bliske veze. Omladinski sektori Saveta Evrope i Evropske unije su zajednički razvili dva radna dokumenta, koja izlažu politički kontekst, osnovne karakteristike neformalnog obrazovanja i definišu načine za postizanje njegove validacije i formalnog priznavanja. U pitanju su *Putevi ka validaciji i priznavanju obrazovanja, usavršavanja i učenja u omladinskom sektoru*(2004)¹⁷ i *Putevi 2.0 ka priznavanju neformalnog učenja/obrazovanja i omladinskog rada u Evropi* (2011).

Takođe, Evropska unija je prepoznala neformalno obrazovanje kao važnu komponentu sticanja iskustva kroz programe *Mladi u akciji i Erasmus+* koji imaju za cilj da podstaknu ovakav oblik obrazovanja mladih. Program *Mladi u akciji* po prvi put je

¹⁴ Dostupno na <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8807&lang=en>

¹⁵ Dostupno na <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=21131>

¹⁶ Dostupno na http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2006.168.01.0001.01.ENG

¹⁷ Dostupno na http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668227/Pathways_towards_validati.pdf/caf83fd5-b4db-4b56-a1ab-3b1178e182db

doneo i evropski prepoznat sertifikat za priznavanje stečenih kompetencija. *Youthpass* je uveden kao sredstvo prepoznavanja veština stečenih kroz aktivnosti u programu, koje su praktično predstavljale neformalno obrazovanje.

U Srbiji je, nakon formiranja prvog Ministarstva omladine i sporta 2007. godine, napravljen niz koraka u prepoznavanju neformalnog obrazovanja u skladu sa preporukama Saveta Evrope. Izrađena je i prva *Nacionalna strategija za mlade 2008–2014.* koja je kao jedan od opštih ciljeva postavila unapređenje sistema formalnog i neformalnog obrazovanja u Srbiji.

„4.7. Razvijati otvoreni, delotvorni, efikasni i pravedni sistem formalnog i neformalnog obrazovanja koji je dostupan svim mladima i koji je u skladu sa svetskim trendovima u obrazovanju i kontekstom obrazovanja u Republici Srbiji.

4.7.1. Povećati učešće mladih u različitim vidovima formalnog i neformalnog obrazovanja.

4.7.2. Povećati stepen učešća mladih u procesima odlučivanja u obrazovanju.

4.7.3. Osigurati kvalitet u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih kroz uspostavljanje standarda.

4.7.4. Obezbediti mehanizme i podsticaje za povećanje efikasnosti u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih.

4.7.5. Stalno usklađivati razvoj sistema obrazovanja i obuke sa sadašnjim i projektovanim zahtevima tržišta rada.

4.7.6. Stimulisati razvoj programa neformalnog učenja i obrazovanja i veće profesionalizacije rada sa mladima u Republici Srbiji.

4.7.7 Osnažiti mlade da preuzmu aktivno, odgovorno i efikasno upravljanje svojom karijerom“ (NSM, 2008, 53).

Analiza stanja u okviru *Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020.* ukazuje na izbalansiran pristup formalnom i neformalnom obrazovanju, gde su „prepoznavanje, podržavanje i efektivna kontrola kvaliteta i praćenje različitih neformalnih obrazovnih programa put ka zadovoljavanju ovih potreba mladih“ (isto, 24), naročito u kontekstu procesa koji su se u tom momentu odvijali u Evropi, a koji su se posebno uzimali u obzir

imajući u vidu posvećenost evropskim integracijama. Posebno se ističe afirmacija doživotnog učenja, povezivanje formalnih i neformalnih oblika obrazovanja i razvijanje kvalitetnih programa formalnog i neformalnog učenja.

Nova *Nacionalna strategija za mlade 2015–2025*. donosi analizu stanja koja pokazuje da je došlo do značajnijih pomaka u priznavanju kompetencija stečenih u neformalnom obrazovanju. Prvenstveno se referiše na usvajanje *Zakona o obrazovanju odraslih*, gde je ponuđena i definicija neformalnog obrazovanja:

„Neformalno obrazovanje odraslih, u smislu ovog zakona, jesu organizovani procesi učenja odraslih na osnovu posebnih programa, radi sticanja znanja, vrednosti, stavova, sposobnosti i veština usmerenih na lični razvoj odraslih, rad i zapošljavanje i socijalne aktivnosti“ (*Zakon o obrazovanju odraslih*, 2013).

Uprkos ovim pomacima, uočava se da neformalnom obrazovanju mladih¹⁸ treba posvetiti dodatnu pažnju. Omladinski sektor razvija niz programa kojima nije isključivi cilj sticanje kvalifikacija i stručno osposobljavanje, tako da je potrebno proširiti oblast neformalnog obrazovanja da obuhvati i ove aktivnosti koje doprinose sticanju kompetencija. Takođe, ističe se da još uvek nije definisan standard kvalifikacija i standardi stručnih i ključnih kompetencija, što onemogućava praktičnu primenu priznavanja prethodnog učenja.

U *Nacionalnoj strategiji za mlade 2015–2025*, neformalno obrazovanje posmatra se kao relevantan i priznat koncept, koji je potrebno dalje unapređivati posebnim merama, posebno u omladinskom sektoru. Kroz opšti cilj strategije, te konkretan specifični cilj i meru, neformalno obrazovanje ravnopravan je element celoživotnog obrazovanja.

„Opšti cilj 2. Unapređen kvalitet i mogućnosti za sticanje kvalifikacija i razvoj kompetencija i inovativnosti mladih.

Specifični cilj 2.1. Obezbeđeni su uslovi za razvoj kreativnosti, inovativnosti i inicijative mladih i sticanje kompetencija u okviru celoživotnog učenja.

¹⁸ Mladi u Srbiji su svi između 15 i 30 godina starosti (prema Zakonu o mladima, 2011).

Mera: Afirmisan je sistem celoživotnog učenja i priznavanja prethodnog učenja i prepoznate su specifičnosti neformalnih obrazovnih programa u omladinskom sektoru“ (NSM, 2015, 16).

U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine* takođe se usvaja koncept neformalnog obrazovanja. Na nekoliko mesta u okviru strategije, koja je podeljena na segmente prema stepenima obrazovanja, pominje se značaj umrežavanja formalnog i neformalnog obrazovanja. Priznavanje neformalnog obrazovanja povezano je sa merom koja predviđa usvajanje *Nacionalnog okvira kvalifikacija za celoživotno učenje*, čime bi se unapredilo prepoznavanje i priznavanje neformalnog obrazovanja (*Strategija razvoja obrazovanja*, 2012). Potrebno je ovde napomenuti da segment strategije koji se bavi doktorskim studijama ni na koji način ne referiše na neformalno obrazovanje kao bitan aspekt usavršavanja doktoranada. Osim upućivanja na mobilnost kroz korišćenje programa Evropske unije Erasmus, ErasmusMundus i sl, ne uzima se u obzir drugačija mogućnost sticanja kompetencija važnih za istraživački rad.

U ovoj studiji posvetili smo posebnu pažnju učešću doktoranada u programima neformalnog obrazovanja (seminara, treninga, škola ili radionica), kako bismo istražili u kojoj meri oni utiču na sticanje kompetencija neophodnih za profesionalni rad istraživača. Stoga ćemo u drugom delu studije izneti iskustva naših ispitanika koja se tiču kako doktorskih studija u oblasti društvenih nauka tako i neformalnog obrazovanja za mlade istraživače, da bismo na kraju, u skladu sa dobijenim nalazima, definisali preporuke za poboljšanje programa doktorskih studija u Srbiji.

5. PERCEPCIJA DOKTORSKIH PROGRAMA I NEFORMALNOG OBRAZOVANJA DOKTORANADA U SRBIJI

Kako bismo došli do mišljenja i ocena doktoranada u vezi sa njihovim doktorskim studijama u Srbiji, iskustvom sa inostranim programima i neformalnim obrazovanjem upotrebili smo anketu sastavljenu od četiri bloka pitanja. Prvi blok odnosio se na opšte demografske podatke, drugi je bio posvećen ukupnom materijalnom položaju doktoranada, treći blok obuhvatao je pitanja koja se odnose na formalne i sadržinske aspekte programa doktorskih studija društveno-humanističkih nauka, dok je četvrti blok pokrивao iskustvo doktoranada sa neformalnim obrazovanjem.

S obzirom na to da nijedna državna institucija ne poseduje preciznu i detaljnu evidenciju studenata doktorskih studija koja bi pored drugih podataka (pol/rod, starost, mesto stanovanja, univerzitet/fakultet itd.) omogućila i kontakte, i da postoje nepotpune evidencije broja doktoranada/tkinja po naučnim oblastima, koja pokriva samo studente sa državnih univerziteta, ali ne i sa privatnih, nije bilo moguće projektovati uzorak prema nekom pouzdanom parametru. Jedini pouzdani podatak o broju studenata pruža publikacija *Doktorske studije u Srbiji*, gde se iznosi da je 2014. godine u Srbiji bilo 9.489 studenata doktorskih studija, od toga 2.858 (30%) u oblasti društveno-humanističkih nauka. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, broj studenata i doktora nauka po novom planu i programu u 2013. godini iznosio je 7.721 (muškarci: 3.339, žene: 4.382)¹⁹, dok je broj studenata po starom planu i programu iznosio 1.044 (muškarci: 456, žene: 588)²⁰.

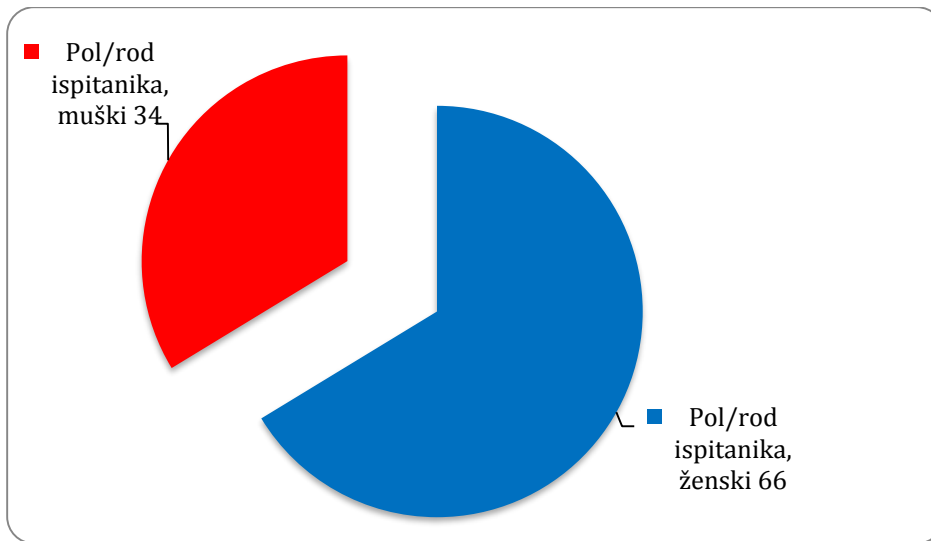
Stoga je elektronski upitnik otvoren za sve studente doktorskih studija društvenih i humanističkih nauka, a kontakti ispitanika dobijeni su kombinovanjem lista doktoranada/tkinja kojim raspolaže Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, zatim fakulteta iz društvenih i humanističkih disciplina koji organizuju doktorske studije, kao i putem neformalnih mreža doktoranada. Konačan ishod ovakvog uzorka je dobijanje 356 odgovora od ispitanika od kojih su 263 žene (66%), a 120 muškarci (34%) – *Slika 1*.

¹⁹ Statistika u ovom slučaju nije ujednačena, jer se za novi program daje podatak o broju studenata i doktora nauka, dok je za stari program dostupan podatak o broju studenata, ali ne i doktora nauka. Dostupno na:

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d11040301IND01%262%3d%23Last%231%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2623%3d0%2c1%2c2%26sAreaId%3d11040301%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic>

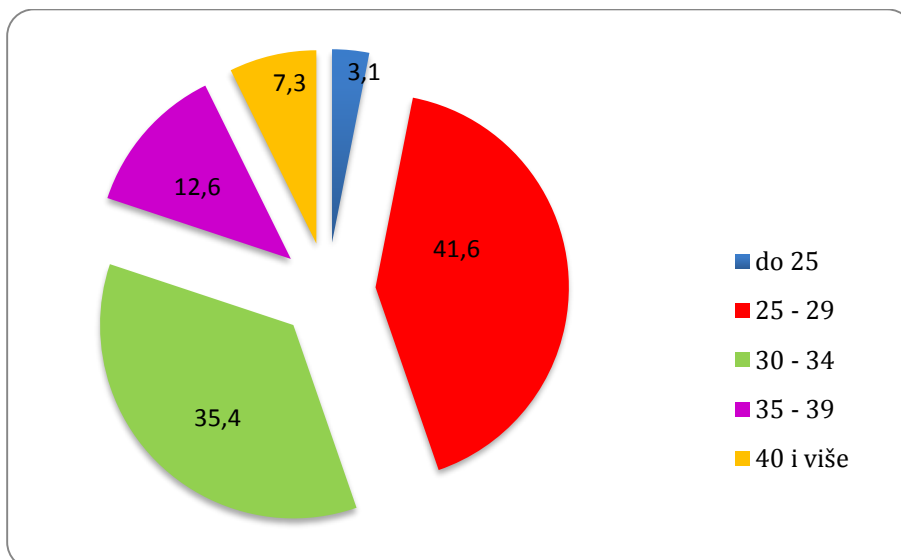
²⁰<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d11040401IND01%262%3d%23Last%231%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2623%3d0%2c1%2c2%26sAreaId%3d11040401%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic>

Slika 1. Procenat ispitanika prema polu/rodu

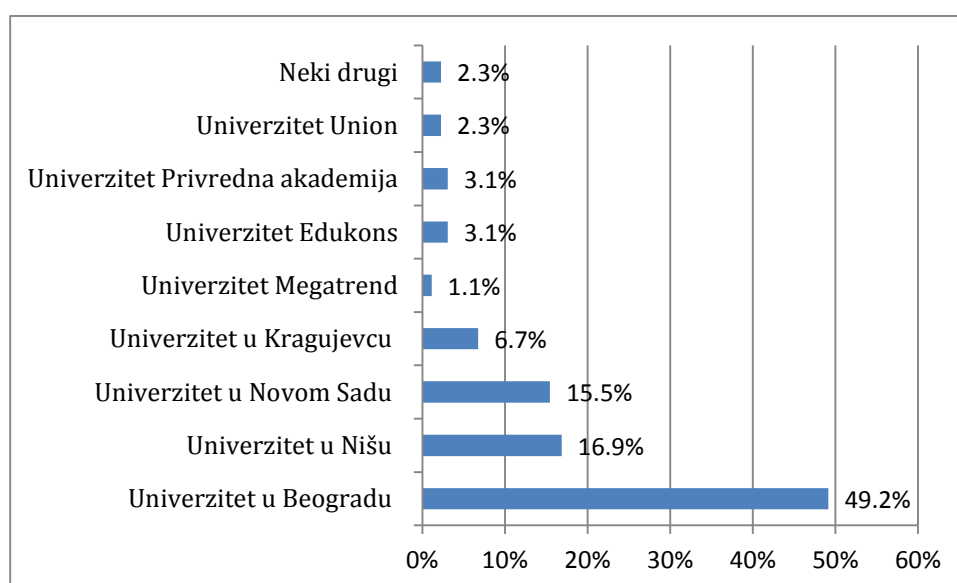
Kada se pogleda starost ispitanika, vidimo da u uzorku dominira kategorija starosti od 25–29 godina sa ukupnim udelom od 42%, a odmah je sledi kategorija starosti od 30–34 godina sa udelom od 35% – *Slika 3*. Dakle, zbirno ove dve kategorije čine dve trećine uzorka, što je i očekivana distribucija kada se uzme u obzir činjenica da redovno studiranje (osnovne i master akademske studije) uglavnom traju do 24 godine, a minimalna dužina doktorskih studija je tri godine.

Slika 2. Procenat ispitanika prema starosti

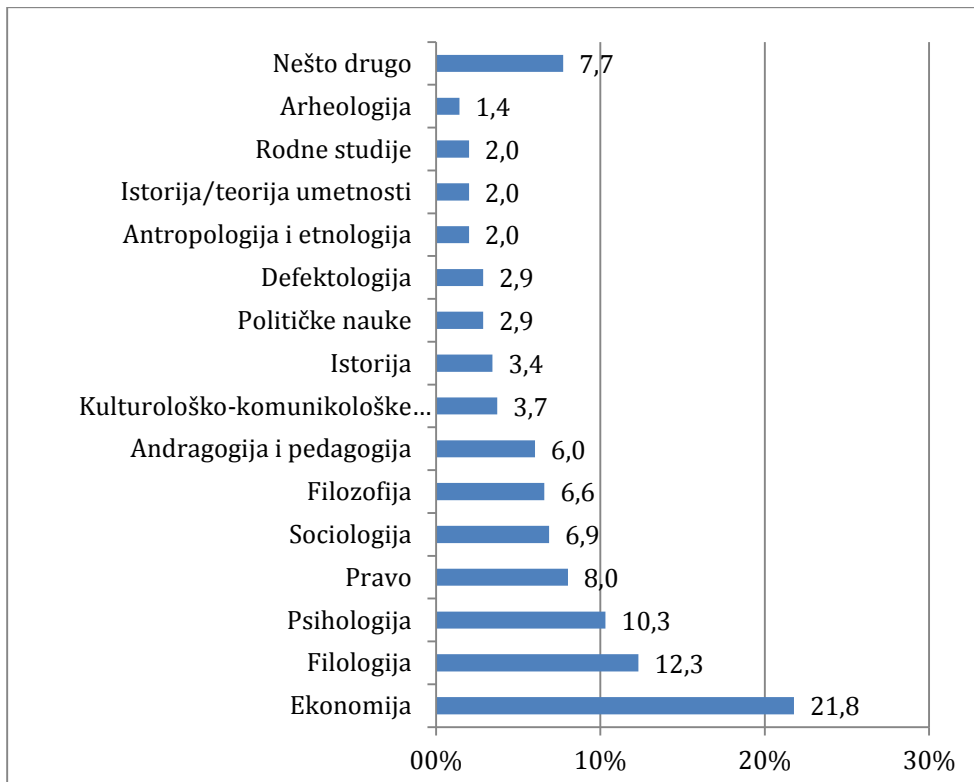
Od opštijih podataka još treba pomenuti da 92% ispitanika doktorske studije pohađa po novom programu (doktorske akademske studije), a 8% ima prijavljen doktorat po starom. Nešto manje od polovine ispitanika je sa Univerziteta u Beogradu (49%), a zatim sa skoro istim udelom slede Univerzitet u Nišu (17%) i Univerzitet u Novom Sadu (15%). Kada se uzme u obzir i četvrti državni univerzitet, Univerzitet u Kragujevcu (7%), ujedno i četvrti po zastupljenosti, dolazi se do zaključka da ispitanici sa ova četiri univerziteta čine većinu uzorka sa 88%. Ostalih 12% ispitanika u uzorku čine studenti sa privatnih univerziteta – detaljno na *Slici br. 4*.

Slika 3. Distribucija ispitanika prema poreklu studiranja

Uzimajući u obzir broj mesta predviđen za doktorske studije i faktički broj studenata na svakom od pomenutih fakulteta, mogli bismo reći da uzorak adekvatno odražava strukturu doktoranada u okviru društveno-humanističke oblasti. Takođe, može se reći da uzorak pruža mogućnosti za zaključivanje, jer je obuhvatio okvirno 12% ukupne populacije doktoranada/tkinja u oblasti društveno-humanističkih nauka.

Slika 4. Naučne oblasti u kojima studiraju ispitanici

5.1. Kvalitet doktorskih programa i uslovi studiranja

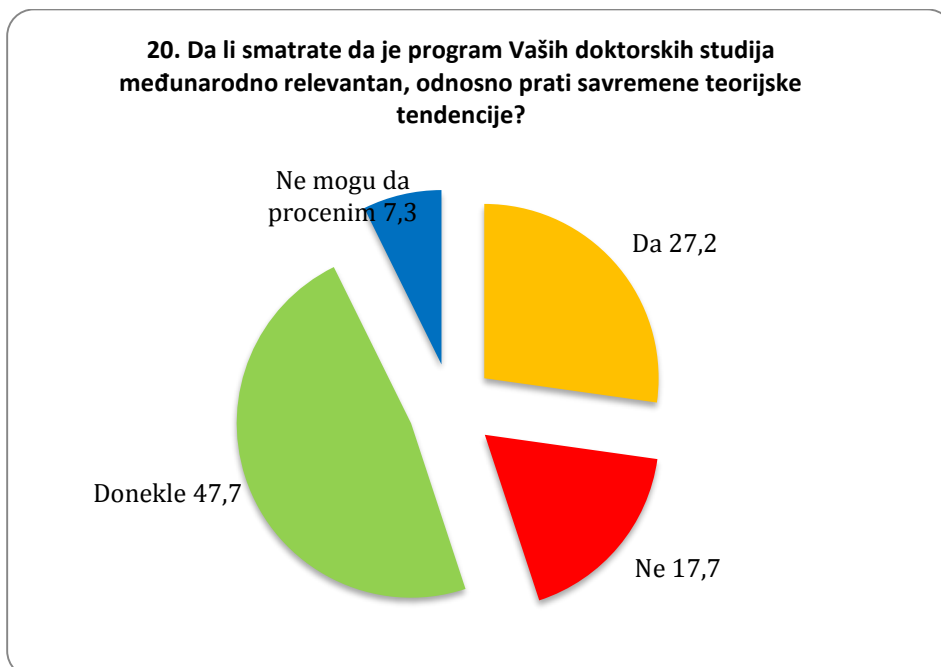
Ispitivanjem kvaliteta doktorskih programa i kurikuluma težili smo da obuhvatimo nekoliko aspekata, po ugledu na elemente ispitivane u okviru evropskog izveštaja o osiguranju kvaliteta u doktorskom obrazovanju (*Quality Assurance in Doctoral Education, 2013*). Upitnik je (videti *Prilog*) obuhvatio pitanja koja se odnose na:

- međunarodnu relevantnost programa,
- aktuelnost sadržaja,
- fleksibilnost i izbornost kurseva na studijama,
- autonomnost doktoranada,
- metode nastave na studijama,
- mentorstvo,
- evaluaciju rezultata i
- komparaciju iskustava onih koji su pohađali studijske programe u inostranstvu i Srbiji.

U nastavku ćemo dati i uporedni prikaz ocene pomenutih aspekata na doktorskim studijama u Srbiji zajedno sa ocenom istih aspekata u inostranstvu, na osnovu mišljenja ispitanika koji su imali priliku da pohađaju studije van zemlje. Pri tome, skrećemo pažnju da ocenu programa na osnovu uporednog iskustva ispitanika koji su studirali u inostranstvu treba uzeti sa zadržkom. Opres u interpretaciji je neophodan, jer je ukupan broj ispitanika sa iskustvom studiranja u inostranstvu u trajanju od barem jednog semestra 40, odnosno 11% uzorka, što ograničava mogućnost statistički pouzdanih zaključaka. Među pomenutih 40 ispitanika, najviše njih dolazi sa Univerziteta u Beogradu (48%), što se poklapa i sa ukupnom distribucijom uzorka prema univerzitetima.

Relevantnost program doktorskih studija – ispitanici su većinski ocenili da je program njihovih studija relevantan (27%) ili donekle relevantan za oblast kojom se bave (48%) – vidi *Sliku 5*. Mali broj ispitanika po pojedinim disciplinama i po mestu, tj. univerzitetu na kojem studiraju, nije dozvolio da se dublje analizira povezanost univerziteta/disciplina sa stavom o međunarodnoj relevantnosti njihovih programa.

Slika 5. Međunarodna relevantnost programa doktorskih studija

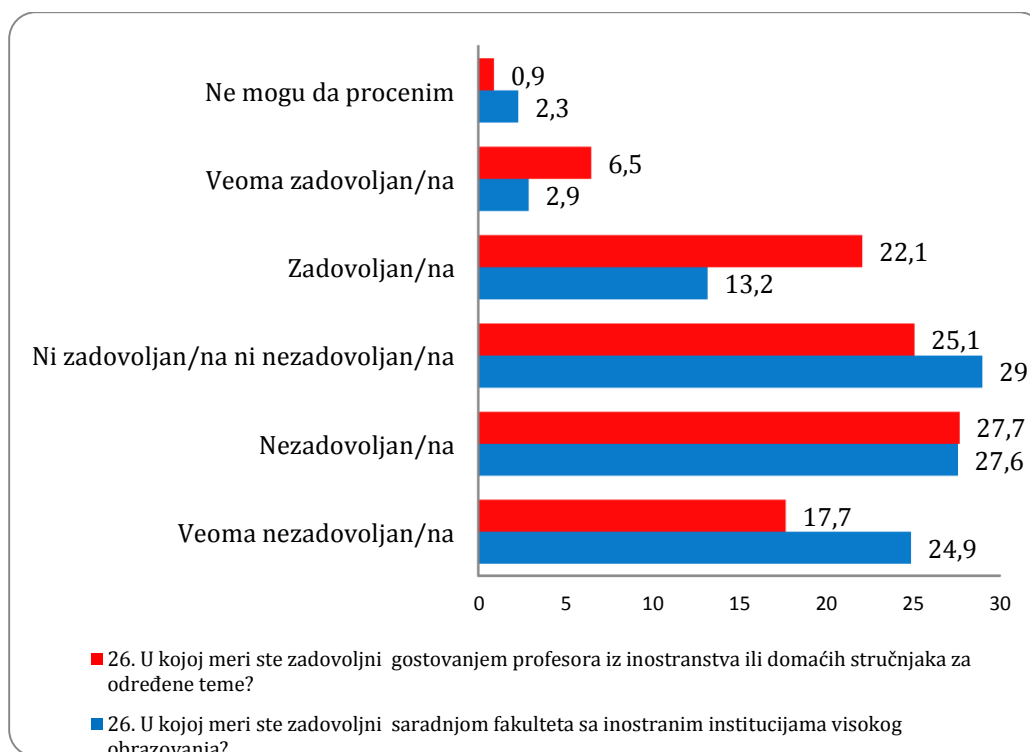
Doktorandi/tkinje koji su studirali i u inostranstvu imaju bolje mišljenje o relevantnosti programa na inostranim univerzitetima. Uz opreznost u zaključivanju (s obzirom na to da je reč o malom broju ovih ispitanika, tek 11 % uzorka), treba izneti da se 75% njih složilo u tome da „program u inostranstvu nudi znatno viši stepen međunarodne relevantnosti od programa koji pohađam u Srbiji, odnosno u većoj meri prati savremene teorijske tendencije u datoj naučnoj oblasti od programa koji pohađam u Srbiji“.

Međunarodna saradnja i relevantnost programa – relevantnost programa može se meriti i stepenom saradnje sa inostranim institucijama, kao i preko gostovanja inostranih predavača. Stoga je značajan podatak da je među ispitanicima više nezadovoljnih nego zadovoljnih ovim aspektima studiranja na doktorskim studijama.

Saradnja sa inostranim institucijama bi po pravilu trebalo da pruži doktorandima mogućnost praćenja relevantnih sadržaja i usavršavanje na nekoj drugoj instituciji. Ovaj aspekt naročito je naglašen u svim principima i poveljama posvećenim doktorskim studijama u Evropi. Ovakve tendencije prepoznate su kao poželjne i u okviru *Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, gde se međunarodna otvorenost postavlja kao jedan od strateških ciljeva koje treba dostići (str. 122).

Ipak, trenutna situacija u trećem stepenu visokog obrazovanja, barem kada su u pitanju društvene i humanističke discipline, ne ide u prilog ostvarenju cilja *međunarodne otvorenosti* definisanog Strategijom. Tri godine i to nakon njenog usvajanja i stupanja na snagu, čak 52,5% ispitanika nezadovoljno je saradnjom svojih fakulteta na kojima pohađaju doktorske studije sa inostranim institucijama, a 29% nema nikakav odnos prema ovom aspektu studiranja. Dimenzija gostovanja stranih predavača samo je za nijansu pozitivnije ocenjena, jer ju je 45,4% ispitanika ocenilo nezadovoljavajućom, a 28,6% zadovoljavajućom – detaljno *Slika 7*.

Slika 6. Zadovoljstvo aspektima međunarodne saradnje fakulteta

Iako je poduzorak ispitanika koji imaju iskustva sa studiranjem u inostranstvu mali, istakli bismo da 72,5% njih smatra da su programi van zemlje interdisciplinarniji od programa koji pohađaju u Srbiji, što je u skladu sa generalnim stavom ispitanika povodom međunarodne otvorenosti koji je naveden u *Slici 6*.

Koliko je internacionalna referentnost programa studija značajna, pokazuje podatak da se među tri glavna prioriteta evropskih institucija visokog obrazovanja (604 institucije) nalaze poboljšavanje internacionalne saradnje i povećanje svesti studenata o značaju internacionalnog iskustva u obrazovanju (*IAU 4th Global Survey, 2014*). Na globalnom nivou, u uzorku od 1.336 institucija visokog obrazovanja iz celog sveta, najznačajnije aktivnosti vezane za internacionalizaciju institucija su mogućnost međunarodne mobilnosti studenata (29%), međunarodna saradnja u istraživanjima (24%) i pojačavanje međunarodne relevantnosti sadržaja kurikuluma (14%) (isto, 2014: 12).

Pored međunarodne relevantnosti programa, istraživanje je obuhvatilo i set pitanja koja se odnose na ocenu *ishoda* programa doktorskih studija, odnosno znanja i veština koje se stiču tokom studija. Ishodi programa doktorskih studija važni su za definisanje

znanja i veština koje neki program nudi, ali istovremeno i izazivaju sporenja, jer doktorske studije po svojoj prirodi bi trebalo da vode ka novim znanjima i naučnim rezultatima. U studiji *Doktorske studije u Srbiji* navodi se da su sve zemlje uključene u Bolonjski proces formirale Nacionalni okvir kvalifikacija (NOK) u koji su uključile i kvalifikacije koje pružaju doktorske studije. *Salcburške preporuke* iz 2010, kao što je već navedeno, ukazuju na to da je došlo do pomeranja očekivanih ishoda na doktorskim studijama sa zaokruženih istraživačkih rezultata na zaokružene lične kompetencije istraživača. Sticanje doktorske diplome nije više pokazatelj zrelosti istraživača, već ukazuje da je on/ona ovladao/la istraživačkim i prenosivim veštinama koje nisu nužno upotrebljive samo u naučnoj delatnosti²¹.

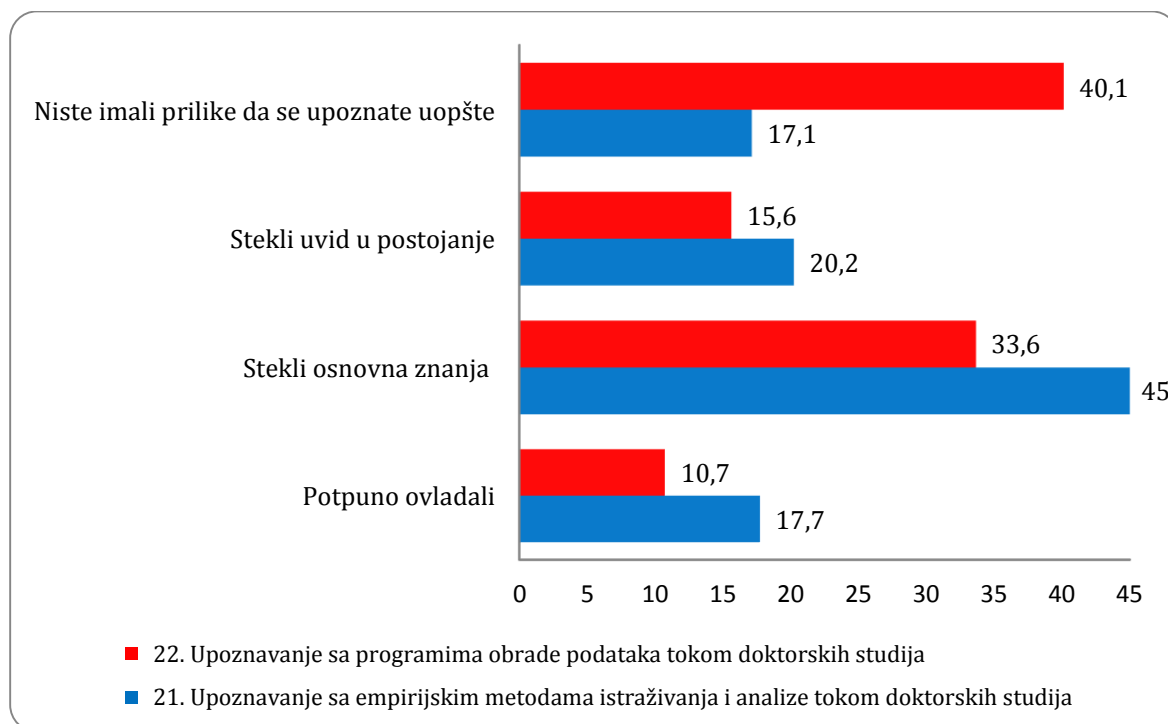
U ovom istraživanju ispitivano je nekoliko ishoda doktorskih studija, o kojima će biti reči u nastavku. Važan aspekt studija u okviru društvenih nauka jeste mogućnost učenja naprednih metoda analize i obrade podataka, koji bi svršenim doktorandima/tkinjama doneli prednost na tržištu, kao i mogućnost kvalitetnih rezultata ukoliko učestvuju u istraživanjima, kako kvantitativnog, tako i kvalitativnog tipa. Stoga smo ispitivali koliko imaju prilike da nauče o empirijskim metodama istraživanja i relevantnim metodama analize ovako dobijenih podataka (multivarijantna analiza, faktorska analiza, dubinski intervju, analiza diskursa itd.), kao i da li umeju da koriste programe obrade podataka kao što su SPSS, SPAD itd.

U nastavku ćemo izložiti upoznatost sa metodama obrade i analize podataka. Pri tome, potrebno je uzeti u obzir da je poznavanje programa za obradu podataka ključno za kvantitativna istraživanja, iako ima svoju primenu i u kvalitativnim, a da se istraživači iz društveno-humanističke oblasti ne moraju nužno baviti tom vrstom istraživanja. *Slika 8* pruža podatke koji nisu zadovoljavajući, imajući u vidu da je svega 10,7% ispitanika potpuno ovladalo programima obrade podataka, a 17,7% empirijskim metodama istraživanja i analize. Čak 65,2% ispitanika tek je steklo uvid u postojanje, odnosno osnovna znanja o metodama istraživanja i analize, što praktično znači da nisu opremljeni za naučni rad koji bi mogao da dovede do novih znanja i naučnih rezultata

²¹ U Evropi je primena pristupa razvoju visokog obrazovanja putem reformi baziranih na ishodima najdalje otišla u Danskoj, Holandiji, Švedskoj i Velikoj Britaniji, gde su sve ispitivane institucije visokog obrazovanja sve svoje kurseve razvile na ishodima učenja. U Belgiji, Irskoj, Litvaniji, Norveškoj, Poljskoj, Slovačkoj i Španiji najmanje $\frac{3}{4}$ institucija uradilo je isto, dok je u ostalim zemljama ovaj aspekt studija u razvoju (*Sursock*, 2015: 77).

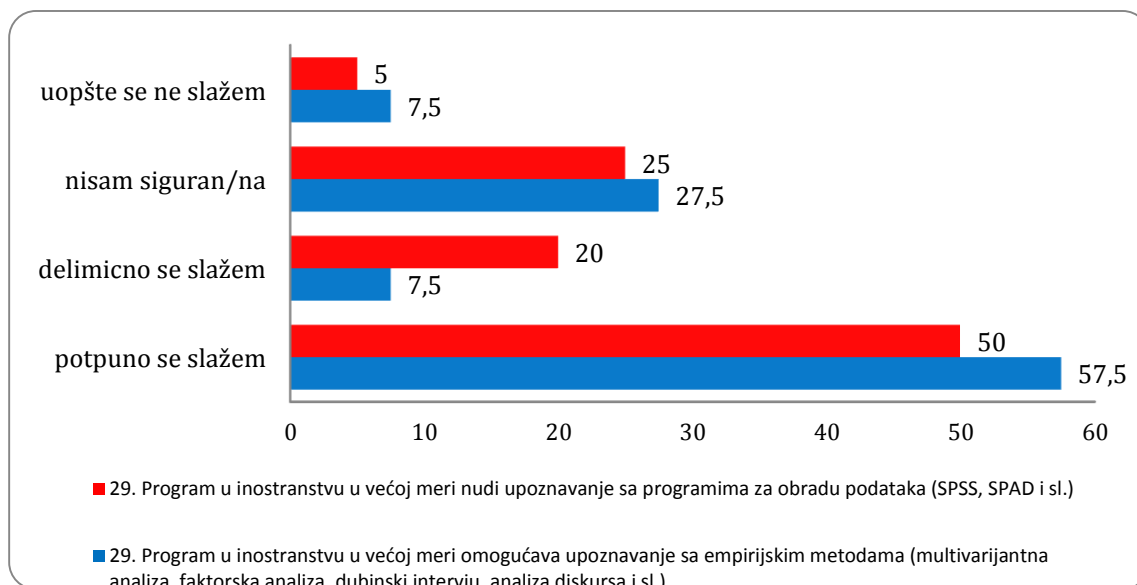
(jer se očekuje da postoji potreba za ovim alatima u njihovim disciplinama, ako su barem delimično upoznati). Situacija sa programima obrade podataka je još lošija, imajući u vidu da je 49,2% upoznato sa njima na osnovnom nivou, dok 40,1% njih nije uopšte imalo priliku da se susretne sa ovim programima.

Slika 7. Stepen upoznavanja sa empirijskim metodama istraživanja i analize i programima obrade podataka

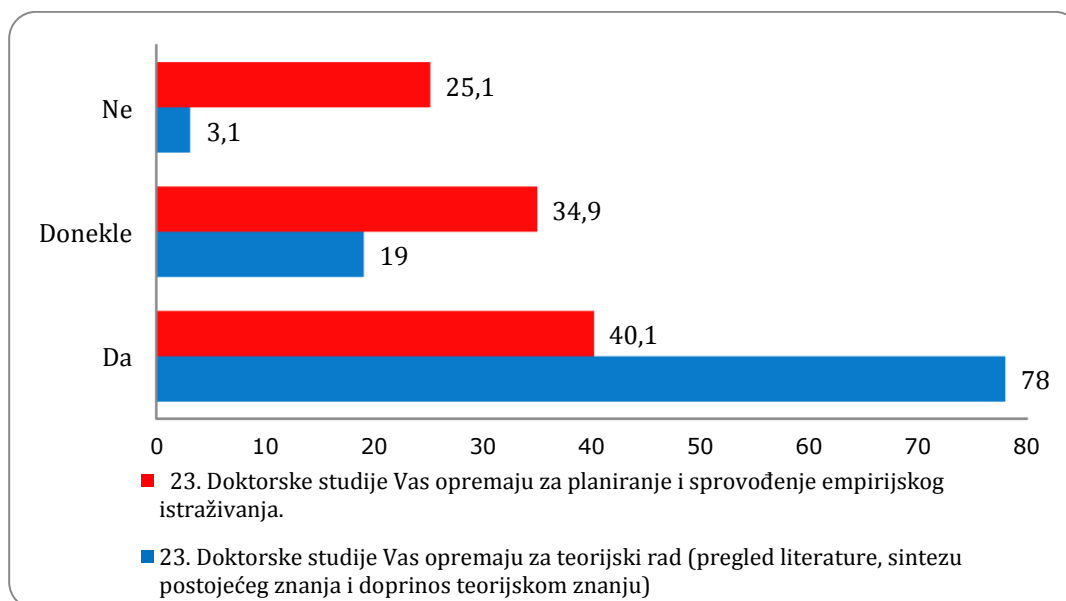
Iako je poduzorak ispitanika sa inostranim iskustvom mali, smatramo značajnim poređenje mogućnosti sticanja znanja vezanih za metodologiju i programe obrade podataka u inostranstvu u poređenju sa Srbijom. Tako 65% njih smatra da im je inostrani program pružio više mogućnosti za metodološko usavršavanje, a 70% za upoznavanje sa programima obrade podataka – *Slika 9*. Dodavši podatak da 87,5% ovih ispitanika smatra da je nastava na programu u inostranstvu znatno interaktivnija, a metode učenja savremenije od programa koji pohađaju u Srbiji, može se zaključiti da doktorske studije u Srbiji znatno kaskaju za svojim inostranim pandanima ne samo po pitanju sadržaja, već i po pitanju načina prenošenja znanja.

Slika 8. Komparativno iskustvo upoznavanja sa empirijskim metodama istraživanja i analize i programima obrade podataka u inostranstvu

Suštinske odlike programa doktorskih studija, tj. aspekti koji se tiču osnove sticanja znanja na doktorskim studijama, ispitivane su kroz dve dimenzije: kvalitet teorijskog rada (pregled literature, sintezu postojećeg znanja i doprinos teorijskom znanju) i sticanje znanja neophodnih za planiranje i sprovođenje empirijskog istraživanja.

Slika 9. Sadržajnost doktorskih studija u Srbiji

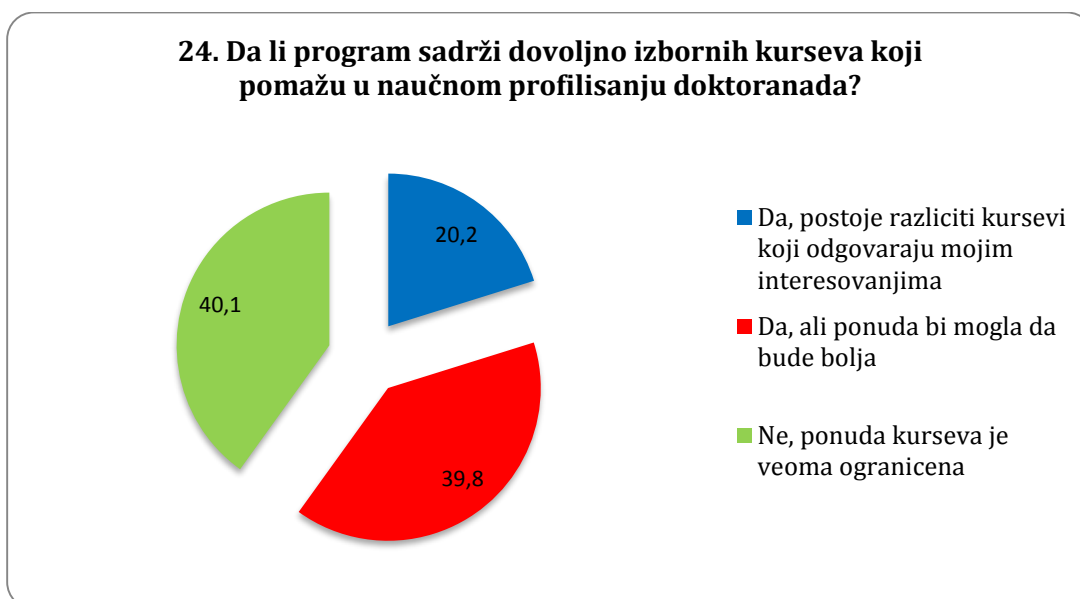

Nalazi u okviru *Slike 10.* govore da je snaga programa doktorskih studija u Srbiji u širokim mogućnostima za teorijski rad. Doktorandi/tkinje se osećaju spremnim (78%)

za sintezu postojećeg znanja i smatraju da mogu da odgovore zahtevima kreiranja novih teorijskih znanja, u čemu im pomaže i dobar pregled literature (ovaj aspekt je i zasebno istraživano, o čemu će biti reči kasnije). Situacija je dosta nepovoljnija za mogućnost planiranja i sprovođenja empirijskih istraživanja, jer su ispitanici ocenili da su njihove kompetencije stečene na doktorskim studijama nedovoljne (25,1%) ili polovične (34,9%). Opet bismo naglasili da empirijska istraživanja nisu u fokusu svih disciplina koje su uključene u uzorak, te 40,1% ispitanika koji su zadovoljni ovim aspektom govori da postoje i programi koji ovaj aspekt tretiraju na zadovoljavajući način.

S druge strane, *Slika 11* nam govori da, iako se ocenjuje da je teorijska osnova dobra, ne postoji dovoljno različitih kurseva koji bi upotpunili potrebu za znanjem i omogućili dodatno naučno profilisanje doktoranada. Fleksibilnost i izbornost na doktorskim studijama veoma je ograničena za 40,1% ispitanika, a nedovoljna za skoro još 40%. Ovde bismo podsetili i na već iznet podatak, a koji je takođe pokazatelj izbornosti i fleksibilnosti na studijama, a to je zadovoljstvo gostovanjem profesora iz inostranstva ili domaćih stručnjaka za određene teme (naročito je važno gostovanje domaćih, ako imamo u vidu ograničene finansije za dovođenje stranih i lakšu dostupnost domaćih predavača). Nezadovoljstvo je u ovom pogledu iskazalo 45,4% ispitanika, dok je zadovoljno manje od 30% njih. Podatak ukazuje na nisku fleksibilnost i opseg opcija za autentičan razvoj profila gotovo polovine doktoranada/tkinja.

Slika 10. Izbornost kurseva u okviru doktorskih studija u Srbiji

Ipak, nacionalni strateški dokumenti, pre svega *Strategija za razvoj obrazovanja*, definišu niz mera kojima bi trebalo poboljšati izbornost kurseva i omogućiti što veću interdisciplinarnost programa. Tako se govori o uspostavljanju sistema koji omogućuje i promoviše interdisciplinarne, multidisciplinarne i zajedničke studijske programe unutar i između univerziteta, kao i o povezivanju doktorskih studija u pojedinim oblastima u mrežu kako bi se omogućio unutrašnji sistem mobilnosti nastavnika i studenata (str. 120). Evidentno je da je potrebno uložiti dodatne napore da se ovi aspekti prepoznaju i zažive u okviru tercijarnih studija društveno-humanističkih nauka u Srbiji.

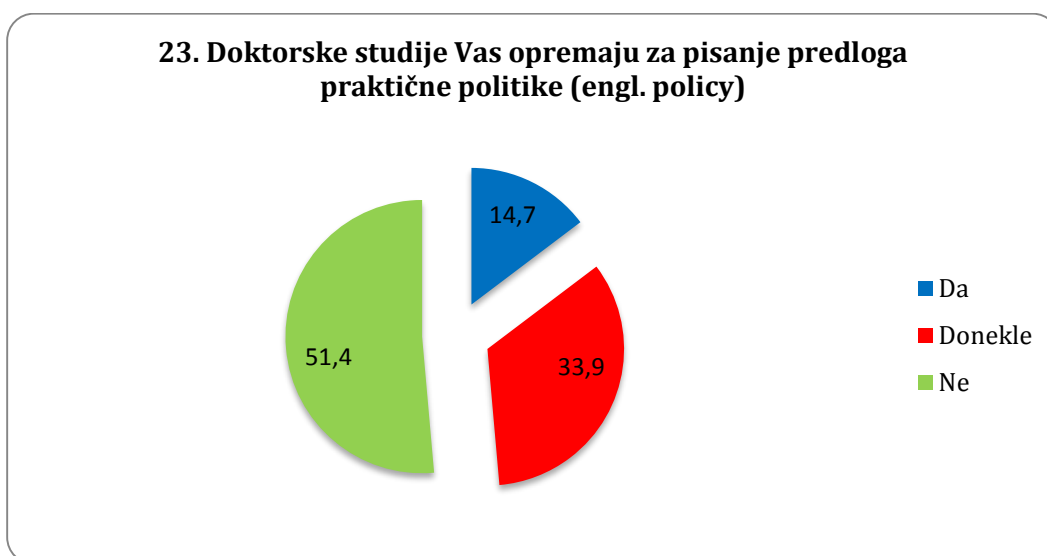
Interdisciplinarnost i otvorenost za druge kurseve nije jedina dimenzija koja je uzimana u obzir, prilikom ocenjivanja raznovrsnosti stečenog znanja. Važno nam je bilo da ispitamo u kojoj je meri dobijeno znanje i primenjivo, odnosno oprema doktorande/tkinje za mogućnosti primenjenog istraživanja koje bi ishodovalo predloženim merama praktične politike u njihovim oblastima ekspertize. U poslednjih nekoliko godina došlo je do velikog povećanja broja studenata na doktorskim studijama, što je opšta tendencija ne samo u Srbiji, a pri tome je mogućnost apsorpcije tih kadrova u visokom obrazovanju i javnom istraživačkom sektoru nepromenjena. Ovakvo stanje ukazuje na nužnost usmeravanja svršenih doktora nauka u sektore u kojima bi mogli da nađu zaposlenje i upotrebe stečene kompetencije. Stoga je primenljivost stečenog znanja nužna, kao i sticanje onih prenosivih veština koje omogućavaju veću prolaznost studenata izvan akademije izuzetno značajna. Programi za sticanje prenosivih veština mogu biti organizovani na različite načine, od tradicionalnih kurseva i predavanja do novijih metoda koje su znatno više usmerene na samog studenta, naročito kroz metode učenje u praksi. I da se još jednom nadovežemo, ovakvi programi posebno podvlače značaj koji ima okupljanje doktorskih kandidata iz različitih disciplina i sa različitog nivoa (izraženog kroz godinu studija na doktorskim) studija kojim se ohrabruje interdisciplinarni dijalog, kreativno razmišljanje i inovativnost u razvoju prenosivih veština (*Doctoral Programmes in Europe's Universities*, 2007: 12).

I *Strategija za razvoj obrazovanja* ukazuje na nedovoljno razvijeno polje primenjenih istraživanja u Srbiji, ukazujući na to da doktorske studije nisu usmerene ka neakademsom sektoru niti izlasku na neakademska tržišta rada. Stoga su u njoj i date mere koje bi trebalo da dovedu do „bliskijeg povezivanja istraživanja na nivou

doktorskih studija sa realnim potrebama države i društva i praktičnim unapređenjem života, pa se u tom svetlu govori o usklađivanju društvenih sistema i doktorskih studija (privrede, zdravstva, kulture, životne sredine i uprave)“ (str. 125–126).

Polovina ispitanika u ovom istraživanju smatra da nije steklo nikakve kompetencije koje bi im omogućile da se bave izradom mera praktičnih politika – vidi *Sliku 12*. Trećina ima polovične mogućnosti za tako nešto, dok je svega 15% izjavilo da se oseća sposobnim za pisanje praktičnih politika na osnovu znanja koje je steklo u okviru doktorskih studija. Očigledno je da na primenjivosti znanja stečenog doktoratom treba još raditi, čak i kada se uzme u obzir da su neke od disciplina fundamentalnog karaktera i imaju nisku primenjivost.

Slika 11. Primenjivost znanja u okviru praktičnih politika

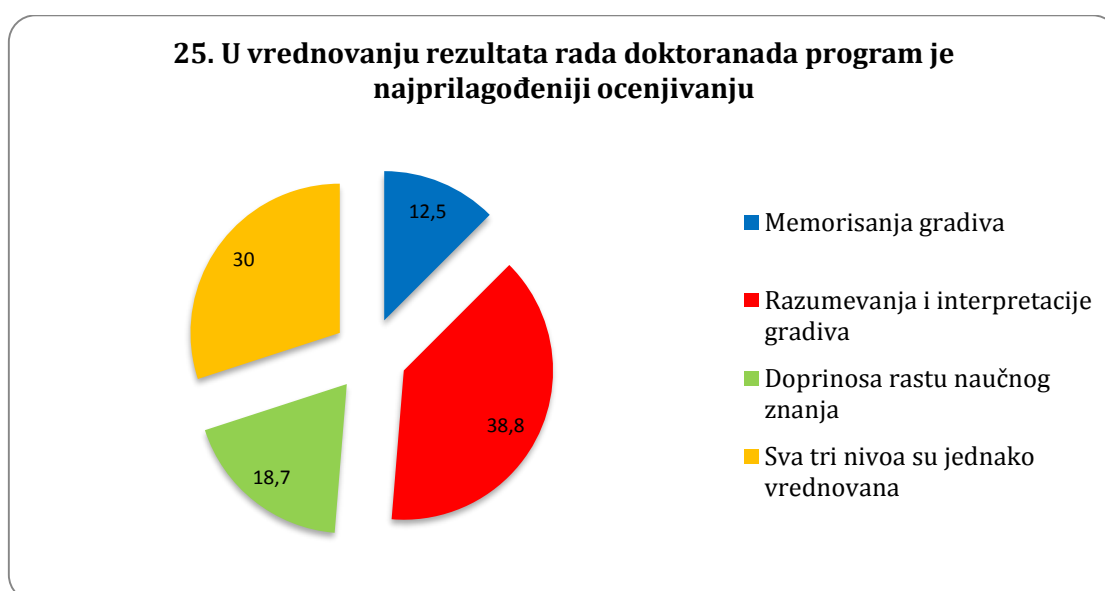

Evaluacija strukture programa – postoji nekoliko aspekata rada sa profesorima koji značajno utiču na kvalitet studija, a među njima su način ocenjivanja i vrednovanja rada doktoranada, saradnja sa mentorom i saradnja sa profesorima

Vrednovanje i ocenjivanje studenata je važan aspekt i kod akreditacije studijskih programa. Ovaj aspekt čini poseban standard, koji podrazumeva da se ocenjivanje studenata vrši „neprekidnim praćenjem rada studenata i na osnovu poena stečenih izvršavanjem predispitnih obaveza i polaganjem ispita“, te da se doktorska disertacija ocenjuje na osnovu „pokazatelja njenog naučnog, odnosno umetničkog doprinosa“, jer je disertacija samostalni naučnoistraživački rad (*Dondur i dr, 2014: 50*).

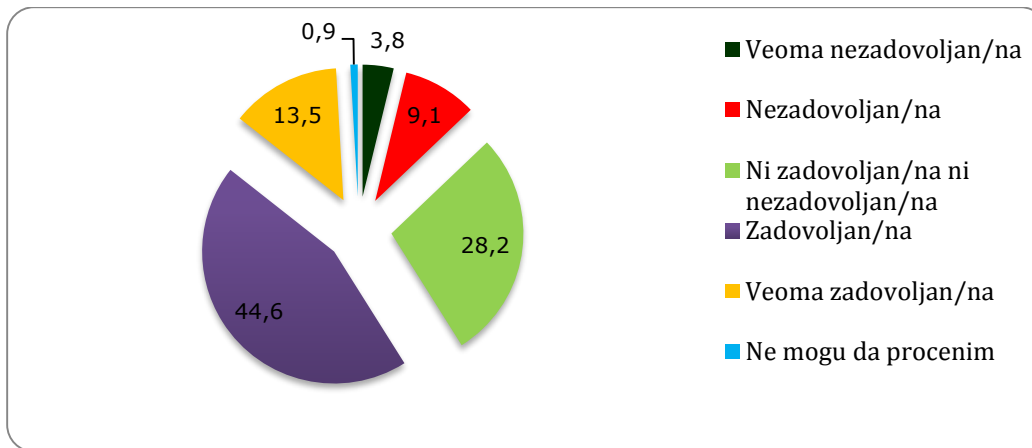
Nalaz istraživanja pokazuje da većina ispitanika veruje da je ocenjivanje usmereno na razumevanje i interpretaciju gradiva (38,8%), odnosno da izbalansirano vrednuje kako ovaj aspekt tako i doprinos rastu naučnog znanja i memorisanje gradiva (30%) – vidi *Sliku 13*. Ovakav nalaz ukazuje da doktorandi imaju s jedne strane prilično pozitivan odnos prema načinu na koji je vrednovan njihov rad, ali i da postoji prostor za poboljšanje i to najviše u pravcu podsticanja pružanja doprinosa rastu naučnog znanja. Napomenimo da *Strategija za razvoj obrazovanja* ukazuje da je potrebno prednost dati kreativnom i kritičkom mišljenju i istraživanjima umesto prosto reprodukciji postojećih znanja.

Slika 12. Šta se ocenjuje?

Ipak, stiče se utisak da su studenti zadovoljni načinom ocenjivanja. Ovakav stav je potvrđen i ocenom zadovoljstva vrednovanjem njihovog rada, imajući u vidu da je 58,1% ispitanika zadovoljno načinom na koji je ocenjeno. Samo 13% doktoranada smatra da je potrebno znatno poboljšati način ocenjivanja, a gotovo trećina ispitanika je neutralna u ovom pogledu. Opet se izdvaja stav da je u inostranstvu bolja situacija, među ispitanicima koji imaju komparativno inostrano iskustvo 75% njih izjavilo je da je vrednovanje adekvatnije van Srbije.

Slika 13. Zadovoljstvo vrednovanjem

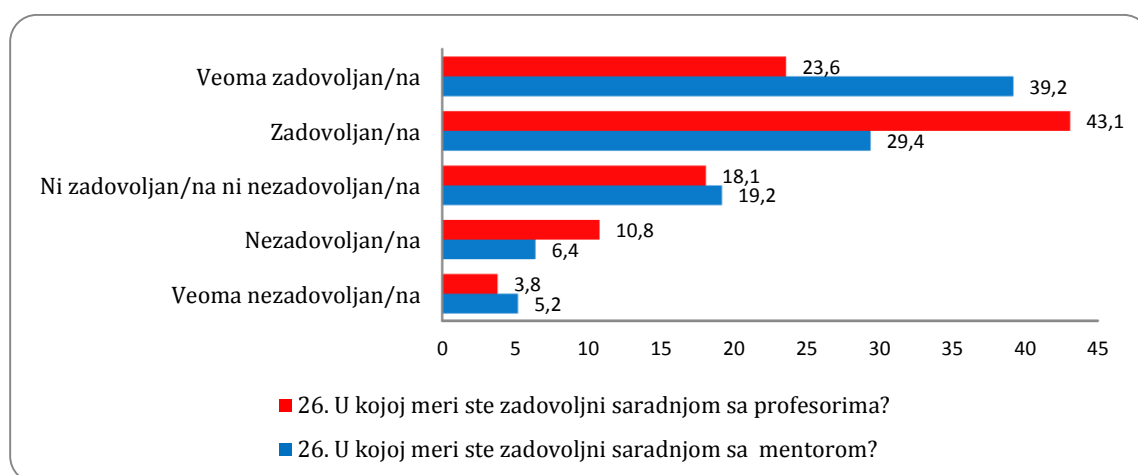
Drugi aspekt rada sa nastavnim osobljem, prepoznat u svim strateškim dokumentima, ali i studijama na ovu temu, jeste odnos sa mentorom. Mentor je bitan za doktorande, jer ima neposrednu mogućnost i odgovornost da doktoranda uputi u temu, usmeri ga u željenom pravcu i pomogne mu oko profilisanja u karijeri. Stoga je relacija doktorand–mentor najznačajnija relacija za uspešan završetak doktorskih studija. EUA-CDE je 2009. godine organizovala radionicu na temu doktorskih studija, na kojoj je zaključeno da je potrebno uvesti obučavanje mentora kako bi mogli da ispune sve što se od njih očekuje, kao i oštriju evaluaciju mentorstva. Ipak, najvažnije je formirati adekvatnu kulturu mentorstva, koja bi bila prilagođena kontekstu i akademskoj kulturi konkretne ustanove i države (*Dondur i dr, 2014*). Važnost mentorstva istaknuta je i u preporukama Salzburg II, odakle proizlazi da mentorstvo nije više stvar ličnih odnosa doktorand–mentor, već postaje institucionalno uređen odnos, sa pravima i odgovornostima obeju strana. Štaviše, u *Salzburg II* preporukama posebno se govori o važnosti razvoja supervizijske kulture koju dele svi učesnici doktorskih programa, dakle, pored mentora i kandidata, mentorski timovi, vodiči konkretnog dokorskog programa, istraživački tim i celokupna institucija, što proceduru mentorstva čini kolektivnim zadatkom. Ovako složena struktura mentorstva ne sme se zadržati na opštoj ideji o zajedničkom naporu za kvalitetnim ishodom, već je neophodno i precizno definisanje zadataka i odgovornosti svih pobrajanih aktera visokog obrazovanja.

Diskusija oko unapređenja prakse mentorisanja u zemljama EU počela je da se intenzivira sredinom prve dekade 21. veka, a uspešan primer razvoja profesionalnih veština mentorisanja dala je Velika Britanija 2004. godine kroz Kodeks prakse (*Code of*

Practice)²² koji je specijalno za istraživačke programe sačinila Britanska agencija za obezbeđivanje kvaliteta (*UK Quality Assurance Agency*). Treninzi za razvoj prakse mentorisanja obično su organizovani kao neformalni, jednodnevni sastanci, bazirani na studijama slučaja, diskusijama i razmeni dobrih praksi i iskustava (*Doctoral Programmes in Europe's Universities, 2007: 11*).

Doktorandi u oblasti društveno-humanističkih disciplina u Srbiji su u većoj meri zadovoljni radom sa mentorima (68,6%), ali i saradnjom sa drugim profesorima (66,7%). Svakako je važan podatak da je skoro 40% izuzetno zadovoljno saradnjom sa mentorom, jer je ovo primarna instanca kontakta doktoranda i univerziteta. Nalazi se uglavnom poklapaju sa podacima izloženim u studiji *Doktoranti Srbije 2014*, naročito kod ocene odnosa sa mentorom.²³ No, potrebno još unaprediti odnose doktorand-mentor, naročito ako se uzme u obzir da kod četvrtine ispitanika mentor skoro uopšte ne učestvuje u izradi doktorske disertacije.

Slika 14. Zadovoljstvo saradnjom sa profesorima i mentorima

Formalni i tehnički aspekti studiranja – uslovi za naučni rad, kao što je dostupnost bibliotečkog fonda i časopisa, dostupnost prostorija za rad i učenje, te opšti uslovi kao

²² The Quality Assurance Agency for Higher Education, Code of practice for the assurance of academic quality and standards in higher education, Section 1: Postgraduate research programmes, UK, 2004.

²³ U navedenoj studiji tvrdi se da je 46% doktoranada ocenilo ovaj odnos kao odličan, a još 23% kao dobar. Svega 4% njih smatra da je taj odnos nedovoljan, loš što je skoro identičan podatak kao u ovom istraživanju, gde je 3,8% ispitanika ocenilo saradnju sa mentorima kao veoma nezadovoljavajuću. Pomenuta studija donosi još nekoliko aspekata, od kojih bismo istakli da se 50% njih se viđa sa svojim mentorom barem jednom nedeljno ili češće, a 39% jednom mesečno ili manje, i da je 80% njih bilo upoznato sa biografijom svog mentora pre nego što im je dodeljen. Saradnja sa mentorom je, kako se vidi, većinski ocenjena kao pozitivno iskustvo.

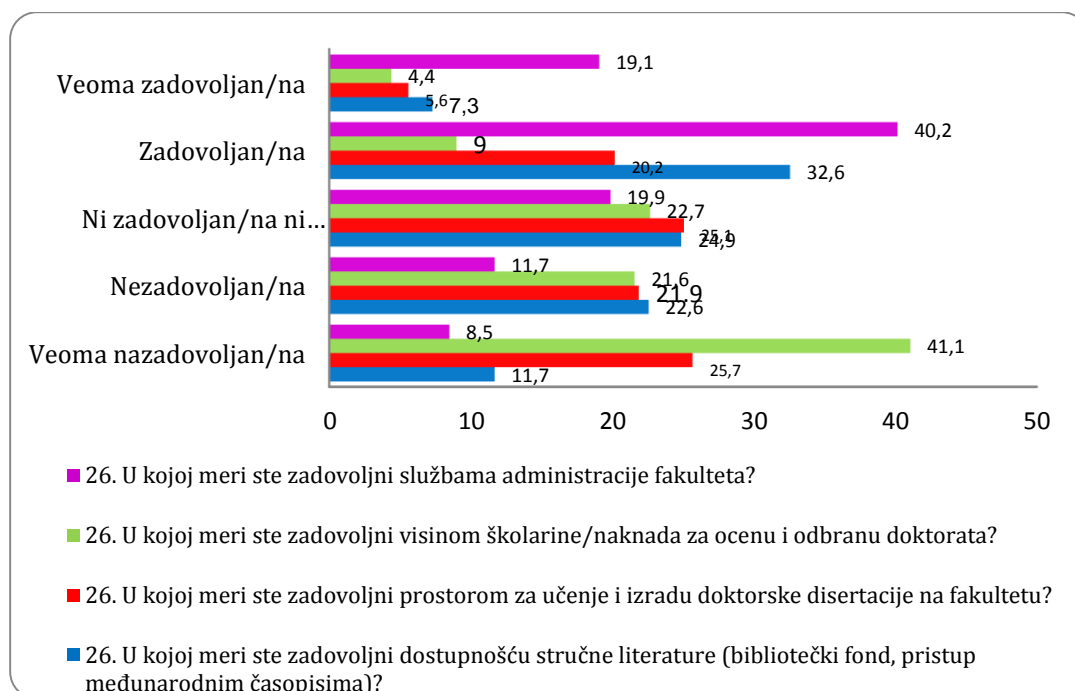
što su visina školarine i zadovoljstvo službom za administrativna pitanja i poslove važni su aspekti kvaliteta doktorskih studija.

Slika 16. pokazuje da su studenti pretežno zadovoljni administrativnim službama fakulteta (59,3%), te je to aspekt na kome je moguće još raditi, imajući u vidu da je petina i dalje nezadovoljna. Dostupnost stručne literature je aspekt oko kojeg je stav ispitanika podeljen. Trećina ih je nezadovoljna pristupom literaturi (34,3%), a 39,9% njih je zadovoljno.

Slična situacija, ali malo nepovoljnija po fakultete je sa prostorom koji je dostupan doktorandima za izradu teze. Ovim aspektom nezadovoljno je 47,6% ispitanika, a zadovoljna je svega četvrtina. Podatak nije iznenađujući, imajući u vidu da veliki broj fakulteta raspolaže veoma ograničenim prostornim kapacitetima za naučni rad, koji se ogleda u nedostatku kancelarija za nastavnike, kao i nedovoljnim prostorima u okviru čitaonica za sve studente koji bi želeli da koriste te kapacitete (uključujući i studente na drugim nivoima studija). Ulaganje u uslove rada prepoznato je kao važna stavka i *Strategijom za razvoj obrazovanja*, u kojoj se ističe da je potrebno „koristiti sredstva iz drugih izvora u poboljšavanju uslova za istraživački rad (nova oprema, prostor za rad i dr.), za veći obim usavršavanja u inostranstvu i poboljšanje statusa ličnog životnog standarda studenata doktorskih studija itd“ (str. 120).

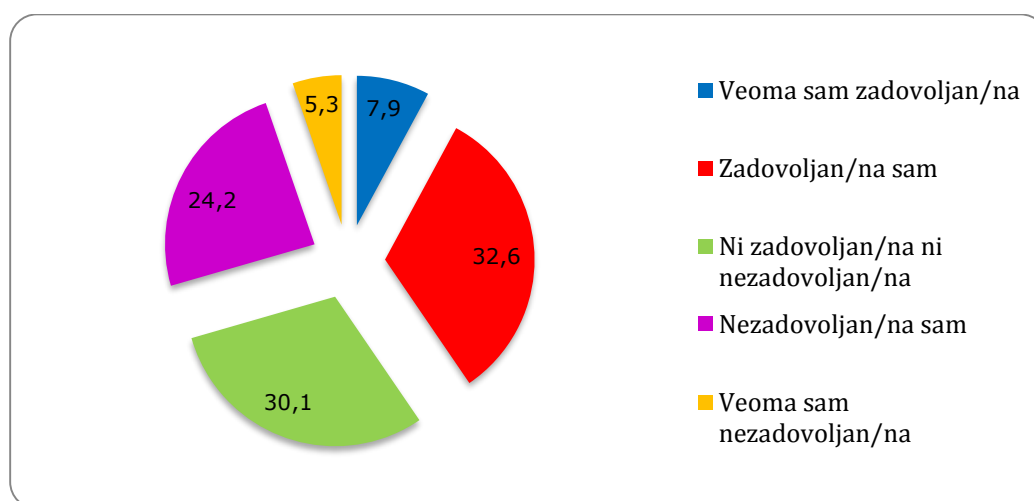
Ipak, kod doktoranada koji su učestvovali u istraživanju, ubedljivo najveće nezadovoljstvo vlada u pogledu školarina, tj. naknada za ocenu i odbranu doktorske disertacije. Ovim aspektom izuzetno je nezadovoljno 41,1% ispitanika, a nezadovoljstvo u nešto blažoj meri deli i još 21,6% njih. Studije po pravilu koštaju mnogo. Na primer, godišnja školarina na doktorskim studijama na filozofskim fakultetima u Novom Sadu, Beogradu i Nišu je za 2014/15. varirala od 110.000 u Nišu, 120.000 dinara u Novom Sadu do 195.800 dinara u Beogradu. Pri tome ovi iznosi ne uključuju sve troškove kojima su doktorandi izloženi. Naglasili bismo i da studenti koji su prijavili doktorske teze po starom planu i programu, takođe imaju visoke troškove ocene i odbrane teze, gde bismo naveli primer Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji naplaćuje 300.000 dinara u ove svrhe. Stoga je pitanje plaćanja studija svakako najbolnije pitanje studenata doktorskih studija u Srbiji.

Slika 15. Zadovoljstvo formalnim i tehničkim aspektima studija

Generalna ocena – ukupno gledano, nešto je veći procenat ispitanika koji su zadovoljni svojim studijama (40,5%), od onih koji nisu (29,5%). Ipak, gotovo trećina nezadovoljnih doktoranada veoma je alarmantan broj koji bi trebalo da podstakne nadležne institucije da se ozbiljno upuste u aktivnosti koje bi dovele do suštinskih pomaka u kvalitetu doktorskih studija.

Slika 16. Zadovoljstvo doktorskim studijama generalno

Osnov za suštinske pomake kada je u pitanju kvalitet doktorskih studija već se nalazi u strateškim dokumentima naučne politike u Srbiji. *Strategija za razvoj obrazovanja*

ukazuje na to da je neophodno „svakom studentu obezbediti uslove za rad (uključenje u istraživački projekat, kompetentnog mentora, radno mesto, mesto u laboratoriji i opremu), i sve to verifikovati kroz akreditaciju“ (str. 122). Dalje, obezbeđenje kvaliteta podrazumeva i jasne mehanizme kontrole kvaliteta studija, koji bi trebalo da budu eksterni u odnosu na univerzitet, ali uz poštovanje institucionalne akademske autonomije. Mere koje su predviđene Strategijom podrazumevaju jačanje mehanizama unutrašnje kontrole kvaliteta i to tako što će se „razviti mehanizmi i kriterijumi za sistematsko praćenje, ocenu i promociju rezultata naučno-istraživačkog rada: ustanova, studenata doktorskih studija i svih lica angažovanih u obrazovnom i istraživačkom procesu“ (str. 123).

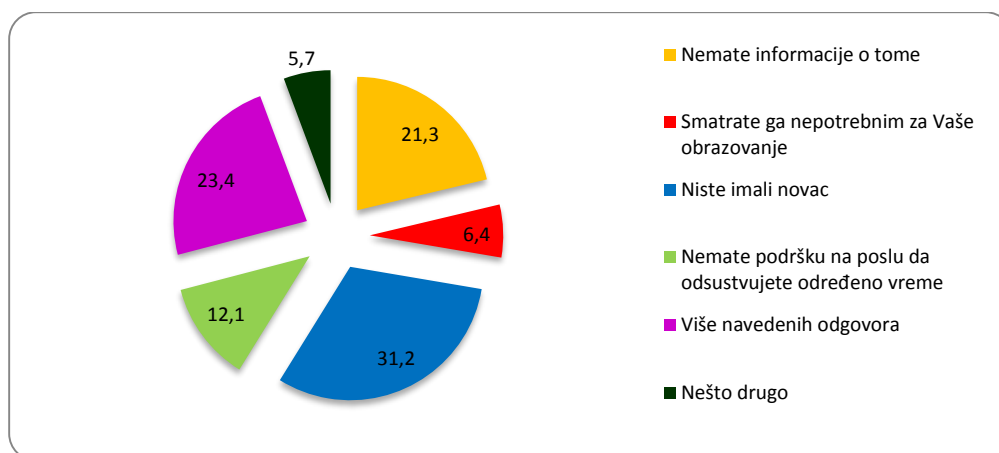
5.2. Neformalno obrazovanje doktoranada/tkinja

U uvodnom delu naveli smo kolika je važnost neformalnog obrazovanja za razvoj i usvajanje prenosivih veština, neophodnih za uspešno bavljenje kako naučnim, tako i drugim oblicima profesionalnog rada.

Prenosive veštine uglavnom se ne stiču u okviru obrazovanja na doktorskim studijama, već su najčešće posledica učešća u vaninstitucionalnim oblicima neformalnog obrazovanja. Stoga smo ispitali doktorande o njihovim iskustvima i stavovima prema oblicima neformalnog obrazovanja. Pod ovim oblicima podrazumevali smo treninge, seminare, radionice, letnje ili zimske škole i druge slične aktivnosti van fakulteta.

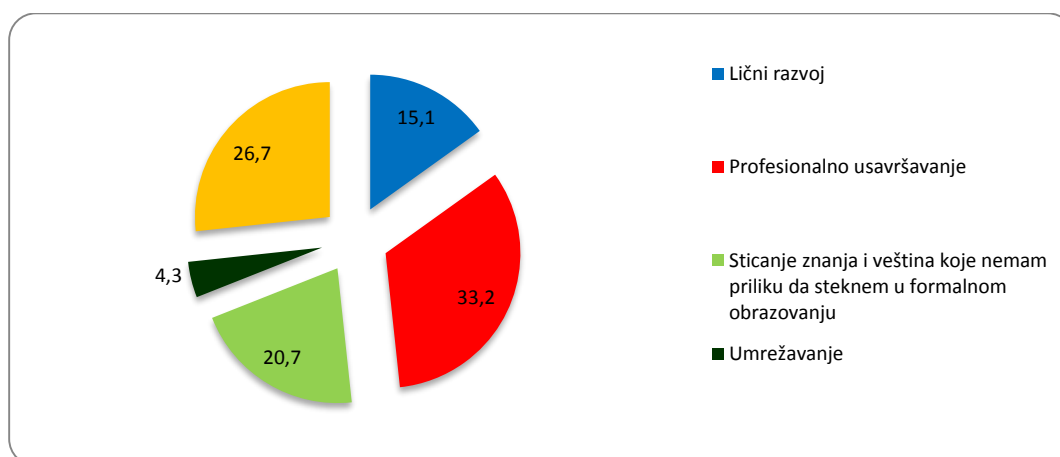
Od ukupnog broja ispitanika, iskustvo sa aktivnostima neformalnog obrazovanja nije imalo 41,6% njih. Glavni razlozi koje su naveli za neučešće dati su na *Slici 18*.

Slika 17. Razlozi za odsustvo učešća u aktivnostima neformalnog obrazovanja

Važnost neformalnog obrazovanja za profesionalno usavršavanje je jasna, ako se uzme u obzir da je trećina ispitanik upravo iz ovog razloga pohađala različite aktivnosti neformalnog obrazovanja. Petina ističe da se na taj način stiču znanja i veštine koje se ne mogu dobiti u formalnom obrazovanju, a još četvrtina smatra da je njihovo učešće u aktivnostima neformalnog obrazovanja korisno iz više istaknutih razloga (uglavnom usavršavanje za koje nemaju priliku inače, lični razvoj i, unekoliko, umrežavanje).

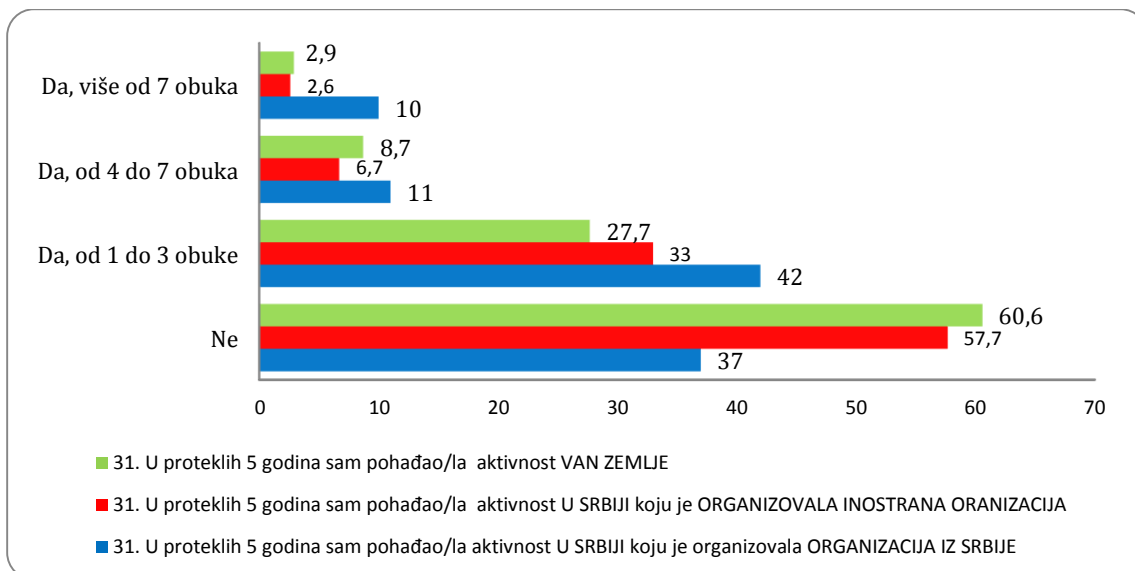
Slika 18. Razlozi za učešće u aktivnostima neformalnog obrazovanja

Kao što smo videli, stepen učešća u ovim aktivnostima nije visok, i potrebno je dodatno razvijati programe koji će biti dostupni doktorandima – vidi *Sliku 20*. Većina ispitanika koji jesu pohađali neku od aktivnosti to je činila u Srbiji i to u okviru aktivnosti domaćih organizacija. Od toga, 42% ima u svojoj biografiji svega od jedne do tri zabeležene aktivnosti u proteklih pet godina, 33% njih je učestvovalo isto toliko u aktivnostima inostranih organizacija u Srbiji, a 27,7% ispitanika imalo je priliku da ode u

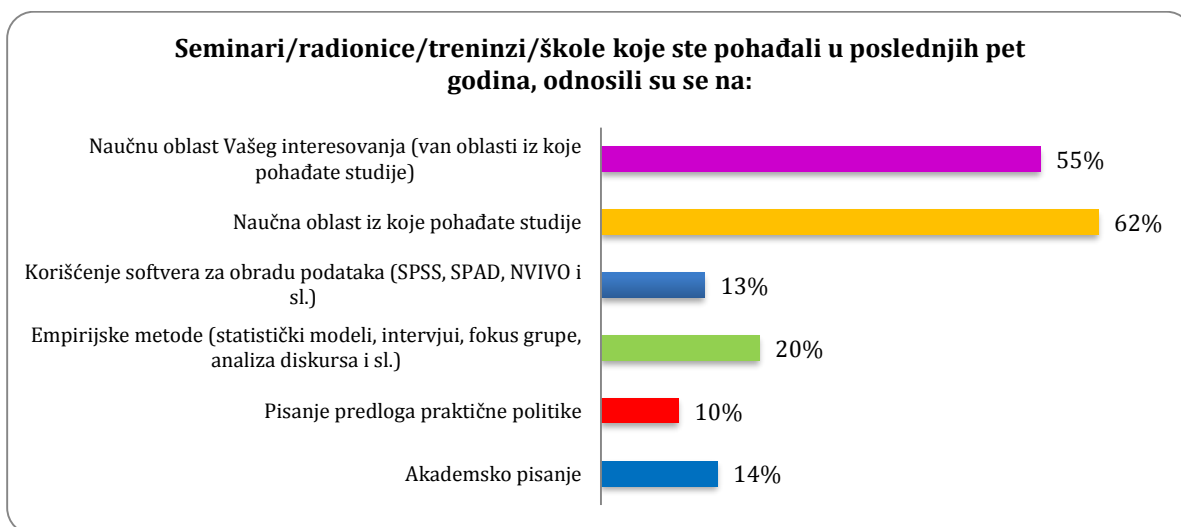
inostranstvo ovim povodom. Frekvencije aktivnosti koje su češće od tri puta ima manje od 11% ispitanika.

Slika 19. Frekvencija učešća u aktivnostima neformalnog obrazovanja

Oblast u kojoj su se ispitanici usavršavali odnosi se uglavnom na aspekte struke, bilo one koju studiraju, bilo druge koja ih interesuje. Tačno trećina ispitanika koji su imali iskustvo sa neformalnim obrazovanjem istakla je da je to radila iz više razloga. U nastavku se daje pregled ispitivanih razloga i procenat ispitanika koji ih je naveo, pri čemu treba imati u vidu da je više njih navelo nekoliko oblasti.

Slika 20. Oblasti učešća u aktivnostima neformalnog obrazovanja

Najveći broj ispitanika pohađao je aktivnosti koje im pružaju dodatna znanja i veštine u oblasti koju i sami studiraju. Ovaj podatak ukazuje na potrebu za usavršavanjem koja prevazilazi mogućnosti ponuđene u okviru doktorskih programa i trebalo bi delovati u pravcu inkluzivnijih programa koji bi omogućili i eksterna sticanja znanja, priznata kasnije u okviru studija. Dalje, više od polovine ispitanika izjasnilo se da je pohađalo aktivnosti na kojima su sticali naučna znanja van oblasti iz koje pohađaju studije. I ovde se može ukazati na potrebu širenja okvira doktorskih studija i uvođenje šire interdisciplinarnе arene za doktorske studije, jer je očigledno da za time postoji potreba među studentima ovog nivoa studija. Petina ispitanika je pohađala različite seminare vezane za metodologiju istraživanja, koji nisu u dovoljnoj meri zastupljeni na studijama.

Imajući u vidu značaj koji se pridaje prenosivim veštinama na evropskom nivou, potrebno je uložiti značajnije napore da se doktorandima omogući usavršavanje na više frontova. Ovaj proces odvija se na različite načine širom Evrope. Kako se ističe u publikaciji *Doktorske studije u Srbiji*, „neke institucije imaju centralnu kancelariju za razvoj karijere za sva tri ciklusa; neke imaju posebne kancelarije za doktorske studije, dok druge imaju specijalne programe za obuku u prenosivim veštinama“ (*Dondur i dr*, 2014: 32). Karijerno vođenje postaje sve više integrisano u programe doktorskih škola, a praćenje kvaliteta vrši se evaluacijom od strane doktoranada. Na ovaj način, teži se daljem prilagođavanju aktivnosti i ponuđenih kurseva potrebama doktoranada, kao i potrebama tržišta na koje će studenti izaći nakon završetka studija.

6. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji čitav niz oblasti u okviru programa doktorskih studija kojima doktorandi/kinje nisu zadovoljni. Najpre, internacionalnost fakulteta je na niskom nivou. Studenti nisu zadovoljni udelom gostujućih inostranih predavača, kao ni saradnjom sa inostranim fakultetima i mogućnostima za mobilnost i razmenu. Tome se pridružuje i nedovoljna interdisciplinarnost studijskih programa. Budući da je interdisciplinarnost važna stavka u evropskom obrazovnom prostoru, njeno odsustvo u studijskim programima u Srbiji utiče na nedovoljnu konkurentnost i atraktivnost programa za inostrane studente. Pored toga, stvara i strukturalne prepreke za nesmetanu mobilnost u oba pravca u smislu neusklađenosti kompetencija koje se stiču, ali i kompetencija koje nastavno osoblje može da ponudi.

Same kompetencije koje se stiču tokom studija će krajnje odrediti uspešnost u izradi naučno-istraživačkog rada, ali i primenljivost znanja i veština stečenih tokom studija, što se uobičajeno definiše ishodom studijskog programa. Studenti su podeljenog mišljenja kada se govori o ishodom studijskih programa. Na jednoj strani stoji mišljenje da su teorijska znanja dovoljno opsežna da omogućuju studentima dosezanje krajnjeg dometa naučnog rada, preciznije doprinos rastu teorijskog znanja. Na drugoj, stoji ocena da studije ne opremaju veštinama i znanjima koja se neophodna za realizaciju empirijskih i primenjenih istraživanja. Problem sa neadekvatnim istraživačkim kompetencijama zaista se nameće kao ozbiljan, jer čak polovina ispitanika smatra da su kroz studije tek imali prilike da se sretnu i upoznaju sa osnovnim znanjima iz oblasti programa za obradu podataka, a nešto manje od polovine uopšte nije bilo u prilici da dođe u kontakt sa pomenutim programima. Situacija sa poznavanjem istraživačkih metoda je još lošija. Većina ispitanika na doktorskim studijama tek je stekla uvid u postojanje ili samo osnovna znanja iz te oblasti. Ovo je alarmantan podatak, a ozbiljnost ovog nedostatka u studijskim programima podvlači činjenica da se bez istraživačkih kompetencija ne može doći do ozbiljnih naučnih rezultata i proširenja postojećeg znanja. Pored toga, studenti sa internacionalnim iskustvom smatraju da inostrani programi pružaju znatno veće istraživačke kompetencije, i kada su u pitanju istraživačke metode i kada su u pitanju programi za analizu podataka. Međutim, kompetencije se ne mogu ograničiti samo na polje fundamentalnih teorijsko-istraživačkih znanja, već se mora postaviti i pitanje primenljivosti stečenih znanja, tj. da li su svršeni studenti doktorskih studije u stanju da se direktno uključe u promenu društvenog stanja putem pisanje praktičnih politika. I ovde se pokazuje da programi nisu dovoljno diverzifikovani, jer tek svaki sedmi ispitanik smatra da je dobro pripremljen za ovakav izazov. Još jedna ograničenost programa doktorskih studija ogleda se u širini izbornosti kurseva. Rezultati istraživanja pokazali su da je izbornost kurseva nedovoljna ili vrlo ograničena u tri četvrtine slučajeva.

Ipak, doktorandi ukazuju da postoje i dobre strane doktorskih studija u oblasti društvenih i humanističkih nauka u Srbiji. Oni su generalno zadovoljni načinom ocenjivanja njihovog rada, kao i saradnjom sa mentorima i drugim profesorima. Potrebno je istaći važnost ovog podatka, jer se mentorstvo (koje uključuje širi krug

nastavnika, a ne samo mentora) rangira kao krucijalan faktor za podsticaj na kvalitetan naučno-istraživački rad, ali ne manje važno, i za kontrolu kako njegovog kvaliteta tako i autentičnosti.

Što se formalno-tehničkih aspekata studiranja tiče, rezultati ukazuju na nužnost da se povećaju ulaganja u opremanje fakulteta, drugim rečima, obezbeđivanje adekvatnijih prostorija za rad i bolji pristup relevantnoj literaturi, ali i najvažnije da se koriguju visine školarina. Dve trećine studenata nezadovoljne su visinom školarine na doktorskim studijama. Ovaj podatak je problem za svaku državu koja želi da vodi socijalno odgovornu politiku pristupačnosti visokog obrazovanja svom stanovništvu i koja se ozbiljno bavi perspektivama društvenog razvoja.

Sumirajući rezultate iskustva doktoranada/kinja sa neformalnim obrazovanjem, možemo reći da doktorandi/tkinje vide neformalno obrazovanje kao izvor znanja i veština koje nisu imali priliku da steknu u formalnom obrazovanju, a da se za njega opredeljuju najčešće kako bi unapredili svoja stručna znanja i proširili profesionalni profil. Kada se ovome doda da su prepreke neformalnom obrazovanju u ogromnom broju slučajeva eksterne – novac, nepostojanje razumevanja institucija/organizacija/firmi u kojima ispitanici rade za ovakav vid usavršavanja koje podrazumeva i određeno vremensko odsustvo, kao i nepristupačnost informacija – uviđamo da je potrebna jasna podrška inkluzivnijem pristupu koji bi omogućio prepoznavanje značaja i priznavanje stečenih veština i znanja kroz neformalno obrazovanje na efikasniji i direktniji način.

Ukoliko Srbija želi da u potpunosti postane deo *Evropske oblasti visokog obrazovanja* i *Evropskog istraživačkog prostora* u budućnosti će morati ozbiljnije da uzme u obzir ocene kvaliteta doktorskih programa samih doktoranada/kinja, tačnije onih kojima su sami programi namenjeni i koji su njihovi najdirektniji korisnici. Ovo se prvenstveno odnosi na donošenje mera kojima će se povećati eksterna kontrola kvaliteta doktorskih studija, ali i uključivanje u inicijative poboljšanja programa za obrazovanje doktoranada/tkinja u onim oblastima u kojima su uočeni najveći izazovi i nedostaci i sa druge strane u onim oblastima koje se odgovorno procene kao važne za unapređenje ukupnog kvaliteta života u zemlji. Iako se državnim strategijama prepoznaju glavni

nedostaci doktorskih studija, te iako je prepoznat veliki broj neusklađenosti između programa trećeg stepena obrazovanja u Srbiji i određenih evropskih principa, neophodno je konkretnije aktiviranje državnih institucija u proces podsticaja reformi, ali i još važnije, njihove konačne primene u praksi.

Svakako, odgovornost ne pada samo na državni administrativno-upravni sektor koji se bavi ovim pitanjima, iako on mora definisati najopštiji zakonski okvir delatnosti visokog obrazovanja, i odrediti sredstva koja će se u njegov razvoj uložiti, što se u krajnjoj instanci pokazuje kao glavni faktor kvaliteta. Ipak, i mreža društveno-humanističkih fakulteta mora skladnije i efektivnije da se angažuje na intenzifikaciji implementacije evropskih standarda i praćenju trendova vezanih za unapređenje kvaliteta studija.

7. LITERATURA

- “The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade” - Bologna Seminar on “Doctoral Programmes for the European Knowledge Society” (Salzburg, 3–5 February 2005); dostupno na:
http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Salzburg_Conclusions.1108990538850.pdf
- Bologna Working Group. (2005) *A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area*. Bologna Working Group Report on Qualifications Frameworks (Copenhagen, Danish Ministry of Science, Technology and Innovation); dostupno na:
http://ecahe.eu/w/index.php/Framework_for_Qualifications_of_the_European_Higher_Education_Area
- Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009*; dokument dostupan na sledećoj adresi:
http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communiq%C3%A9_April_2009.pdf [pristupljeno 1. avgusta 2015. u 19.10].
- Doc.8595(1999), Parliamentary Assembly/Assemblée parlementaire*; dostupno na
<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8807&lang=en>
- Doctoral Programmes in Europe's Universities, 2007: Achievements and Challenges*, European University Association, Brussels
- Dondur, Vera, Srđan Stanković, Radmila Marinković-Nedućin, Ružica Maksimović, Slobodan Radićev, Aleksandar Jović, *Doktorske studije u Srbiji*, Nacionalni savet za visoko obrazovanje i Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj, Republika Srbija, Beograd: KONUS
- Internationalization of Higher Education: Growing Expectations, Fundamental Values, IAU 4th Global Surve*. 2014. by Egron-Polak E., and Hudson, R. International Association of Universities, Paris.
- Kommenović, Bojan (ur) 2005. *Evropski prostor nauke, istraživanja i visokog obrazovanja – mogućnosti Srbije i Crne Gore*, Beograd: Alternativna akademska obrazovna mreža
- Nacionalna strategija za mlade 2008-2014*; dostupno na:
http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678
- Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine*; dostupno na:
http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678
- Neformalno obrazovanje u Evropi: Korak ka prepoznavanju obrazovanja u SCG*, Grupa hajde da..., Beograd, 2005
- Ocokoljić, Slobodan, Jelena Kleut i Bojana Radovanović (2015). *Uslovi rada i status mladih istraživača na univerzitetima, institutima i u nevladinom sektoru*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Preporuka (2003)8 Saveta ministara – „Recommendation Rec(2003)8 of the Committee of Ministers of member states on the promotion and recognition of non-formal education/learning of young people“*; dostupno na
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=21131>
- Principles for Innovative Doctoral Training, 2011*; dokument dostupan na:
http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/research_policies/Principles_for_Innovative_Doctoral_Training.pdf
- Pudar Draško, Gazela, Nemanja Krstić i Bojana Radovanović (2015). *Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.

- Putevi 2.0 ka priznavanju neformalnog učenja/obrazovanja i omladinskog rada u Evropi* (2011) – “Pathways 2.0 towards recognition of non-formal learning/education and of youth work in Europe (2011)”, European Commission and the Council of Europe in the field of Youth, : *Strasbourg and Brussels*; dostupno na: http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/3084932/Pathways_II_towards_recognition_of_non-formal_learning_Jan_2011.pdf/6af26afb-daff-4543-9253-da26460f8908
- Putevi ka validaciji i priznavanju obrazovanja, usavršavanja i učenja u omladinskom sektoru* (2004) – “Pathways towards validation and recognition of education, training & learning in the youth field (2004)”, *Youth Unit of the Directorate ‘Youth, Civil Society, Communication’ of the European Commission, and Youth Department of the Directorate ‘Youth and Sport’ in the Directorate General ‘Education, Culture and Heritage, Youth and Sport’ of the Council of Europe: Strasbourg and Brussels*; dostupno na: http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668227/Pathways_towards_validati.pdf/caf83fd5-b4db-4b56-a1ab-3b1178e182db
- Quality Assurance in Doctoral Education, 2013 – results of the ARDE project*, Joanne Byrne, Tomas Jørgensen and Tia Loukkola, *European University Association*, Brussel
- Rezolucija 2006/C168/01 o priznavanju vrednosti neformalnog i informalnog učenja u okviru evropskog omladinskog sektora* – “Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the recognition of the value of non-formal and informal learning within the European youth field (2006/C 168/01)”; dostupno na http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2006.168.01.0001.01.ENG
- Standardi i dopuna standarda za akreditaciju doktorskih studija* – dostupno na: <http://rodos.edu.rs/wp-content/uploads/2014/11/KAPK-Standardi-i-dopuna-standarda-za-akreditaciju-doktorskih-studija.pdf>.
- Statistički godišnjak Republike Srbije 2013*, poglavlje 5, str. 83–106
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, *Službeni glasnik RS*, br. 107/2012
- Sursock, Andr e, *Trends 2015: Learning and Teaching in European Universities*, Brussels: EUA 2015
- Suzan McKenney, Nieke Nieveen and Jan van den Akker. 2006. “Design research from a curriculum perspective”, in: *Educational Design Research*, London/New York: Routledge
- The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF). 2008. European Communities, Luxembourg; dostupno na: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/news/EQF_EN.pdf
- The Quality Assurance Agency for Higher Education, Code of practice for the assurance of academic quality and standards in higher education*, Section 1: Postgraduate research
- Zakon o mladima*, *Službeni glasnik RS*, br. 50/2011; dostupno na: http://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_mladima.pdf
- Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti*, *Službeni glasnik RS*, br. 110/2005, 50/2006 - ispr. i 18/2010)
- Zakon o obrazovanju odraslih*, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2013; dostupno na: http://www.mpn.gov.rs/images/content/prosveta/pravna_akta/doneseni_zakoni/zakon_o_obrazovanju_odraslih.pdf
- Zakon o visokom obrazovanju*, *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005, 100/2007 – autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 i 99/2014

8. PRILOZI

8.1. Prilog 1. Upitnik

1. Da li smatrate da je program Vaših doktorskih studija međunarodno relevantan?

- da
- ne
- donekle
- ne mogu da procenim

2. Da li program prati savremene teorijske tendencije u svojoj naučnoj oblasti?

- da
- ne
- donekle
- ne mogu da procenim

3. Da li program usmerava studente na aktuelne naučne probleme iz svoje oblasti?

- da
- ne
- donekle
- ne mogu da procenim

4. Kako biste prvenstveno ocenili program doktorskih studija?

- a. Program je usmeren samo na jednu naučnu oblast – specijalizovan
- b. Program je interdisciplinaran

5. Da li doktorske studije omogućuju ovladavanje najnovijim empirijskim metodama istraživanja?

Tokom doktorskih studija ste:

- a. potpuno ovladali novim empirijskim metodama istraživanja
- b. stekli osnovna znanja iz novih empirijskih metoda istraživanja
- c. stekli uvid u postojanje novih empirijskih metoda

- d. niste imali prilike da se upoznate sa novim empirijskim metodama istraživanja

6. Da li doktorske studije omogućavaju ovladavanje najnovijim programima za obradu podataka?

Tokom doktorskih studija ste:

- a. potpuno ovladali primenom programa za obradu podataka
- b. stekli osnovne veštine za primenu programa za obradu podataka
- c. stekli uvid u postojanje programa za obradu podataka
- d. niste imali prilike da se upoznate sa bilo kojim programom za obradu podataka

7. Da li smatrate da Vas doktorske studije opremaju za samostalan naučnoistraživači rad?

- a. da
- b. ne
- c. donekle

8. Da li se u nastavi koriste interaktivne metode rada (na primer, prezentacije sa diskusijom, debate na određenu temu, zajednička analiza itd.)?

- da, i to _____
- ne

9. Da li je program dovoljno fleksibilan da prihvati predmet istraživanja koji Vas prvenstveno interesuje?

- da
- ne, jer _____

10. Da li program sadrži dovoljno izbornih kurseva, koji pomažu u naučnom profilisanju doktoranada? (broj i opseg izbornih kurseva)

- a. da, postoje različiti kursevi koji odgovaraju mojim interesovanjima
- b. da, ali ponuda bi mogla da bude bolja
- c. ne, ponuda kurseva je veoma ograničena

11. Na koji način se vrednuju rezultati Vašeg rada?

- a. u vrednovanju rezultata rada doktoranada program je najprilagođeniji ocenjivanju memorisanja gradiva
- b. u vrednovanju rezultata rada doktoranada program je najprilagođeniji ocenjivanju razumevanja i interpretacije gradiva
- c. u vrednovanju rezultata rada doktoranada program je najprilagođeniji ocenjivanju sinteze gradiva/literature i kreativnog tumačenja – doprinos rastu naučnog znanja
- d. sva tri nivoa su jednako vrednovana.

12. Da li program usmerava/podstiče na istraživanja/radove koji su primenljivi u praksi?

- a. da
- b. ne
- c. donekle

13. Šta nedostaje u nastavi kako bi ona bila bolja?

- a. veća interakcija između predavača i studenata
- b. veća inovativnost u prezentaciji tema
- c. aktuelnost naučnih problema koji se razmatraju u nastavi
- d. drugo, _____

14. Kada se svi aspekti uzmu u obzir, da li ste generalno zadovoljni programom studija?

- a. potpuno sam zadovoljan/na
- b. delimično sam zadovoljan/na
- c. nisam siguran/a
- d. delimično sam nezadovoljan/a
- e. potpuno sam nezadovoljan/a

15. Koje su Vaše najveće zamerke na program doktorskih studija?

- a. organizaciju nastave
- b. kriterijume za vrednovanje rada
- c. ulogu mentora
- d. saradnju sa profesorima
- e. nepostojanje saradnje sa drugim fakultetima koja bi omogućila biranje kurseva iz njihovih programa
- f. saradnju sa inostranim institucijama visokog obrazovanja
- g. gostovanje profesora iz inostranstva ili domaćih stručnjaka za određene teme
- h. nešto drugo, šta_____

16. Šta smatrate posebno dobrim u programu doktorskih studija koji pohađate?

- a. organizacija nastave
- b. kriterijumi za vrednovanje rada
- c. uloga mentora
- d. saradnja sa profesorima
- e. nepostojanje saradnje sa drugim fakultetima koja bi omogućila biranje kurseva iz njihovih programa
- f. saradnja sa inostranim institucijama visokog obrazovanja
- g. gostovanje profesora iz inostranstva ili domaćih stručnjaka za određene teme
- h. nešto drugo, šta_____

17. Kakva je Vaša saradnja sa mentorom?

- a. odlična, mentor mi izlazi u susret i redovno radim sa njim/njom
- b. dobra, povremeno se sastajemo i konsultujemo oko mog rada
- c. potpuno sam prepušten/a sam/a sebi u svom radu

18. Da li smatrate da bi celodnevna dostupnost prostorija fakulteta, uključujući biblioteke i čitaonice, dodatno povećala nivo kvaliteta studija?

- a. da, potpuno se slažem
- b. da, ali samo delimično

- c. ne, to ne bi uticalo na poboljšanje kvaliteta studija
- d. ne znam

19. Da li ste bili deo studentske razmene na jedan semestar i duže?

- a. da
- b. ne

19a. Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili sa da, molimo Vas da ocenite kvalitet programa izražavanjem stepena slaganja sa sledećim tvrdnjama zaokruživanjem jednog od ponuđenih brojeva.

Gde je: 1 – potpuno se slažem; 2 – delimično se slažem; 3 – nisim siguran/a; 4 – uopšte se ne slažem

Program u inostranstvu nudi znatno viši stepen međunarodne relevantnosti od programa koji pohađam u Srbiji	1	2	3	4
Program u inostranstvu u većoj meri prati savremene teorijske tendencije u datoj naučnoj oblasti od programa koji pohađam u Srbiji	1	2	3	4
Program u inostranstvu je u većoj meri usmeren samo na jednu naučnu oblast – specijalizovan	1	2	3	4
Program u inostranstvu je u većoj meri interdisciplinaran od program koji pohađam u Srbiji	1	2	3	4
Program u inostranstvu u većoj meri omogućuje upoznavanje sa novim empirijskim metodama (multivarijantna analiza, faktorska analiza, dubinski intervju, analiza diskursa i sl.)	1	2	3	4
Program u inostranstvu u većoj meri vrednuje interdiciplinarnost Vašeg naučnog rada	1	2	3	4
Program u inostranstvu nudi upoznavanje sa novim programima za obradu podataka (SPSS, SPAD i sl.)	1	2	3	4
Nastava na programu u inostranstvu je znatno interaktivnija a metode učenja savremenije od programa koji pohađam u Srbiji	1	2	3	4
Program u inostranstvu na bolji način vrednuje rezultate od programa koji pohađam u Srbiji	1	2	3	4

20. Da li ste tokom poslednjih pet godina pohađali treninge, seminare, radionice, letnje/zimske škole i sl. van Vašeg matičnog fakulteta, koje su organizovale međunarodne organizacije, nevladine organizacije, obrazovne institucije iz inostranstva i tome slično?

- a. da
- b. ne

20a. Ako niste, zbog čega? (moguće zaokružiti više odgovora):

- a. nemate informacije o tome
- c. smatrate ga nepotrebnim za vaše obrazovanje
- d. niste imali novac
- e. nemate podršku institucije/firme/organizacije/ustanove u kojoj radite da odsustvujete određeno vreme sa posla...)
- f. nešto drugo, napisati šta _____

20b. Ako jeste, zašto? (moguće zaokružiti više odgovora)

- a. smatram ga dobrom dopunom formalnom obrazovanju
- b. smatram ga nužnim za ukupno obrazovanje
- c. smatram ga važnijim od formalnog obrazovanja
- d. zbog profesionalnog usmerenja i usavršavanja
- e. stičem znanja i veštine koje nemam priliku da steknem u formalnom obrazovanju
- f. nešto drugo, napisati šta _____

21. U proteklih pet godina sam pohađao/la (zaokružite odgovor i upišite broj):

- **seminar/trening/radionicu/školu u Srbiji koju je organizovala organizacija iz Srbije**
 - da, koliko _____
 - ne
- **seminar/trening/radionicu/školu u Srbiji koju je organizovala inostrana organizacija**
 - da, koliko _____

- ne
- **seminar/trening/radionicu/školu van zemlje**
 - da, koliko _____
 - ne

22. Seminari/radionice/treninzi/škole koje ste pohađali u poslednjih pet godina, odnosili su se na (moguće zaokružiti više odgovora):

- a. naučnu oblast iz koje pohađate studije
- b. naučnu oblast Vašeg interesovanja (van oblasti iz koje pohađate studije)
- c. empirijske metode (statistički modeli, intervjui, fokus grupe, analiza diskursa i sl.)
- d. korišćenje softvera za obradu podataka (SPSS, SPAD i sl.)
- e. akademsko pisanje
- f. pisanje predloga praktične politike
- g. nešto drugo, navesti šta:

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

378.046.4(497.11)(0.034.2)

37.018.4(497.11)(0.034.2)

374.1(497.11)(0.034.2)

КРСТИЋ, Немања, 1984-

Mladi istraživači u društvenim naukama u Srbiji [Elektronski izvor].
Studija 4, Studijski program i neformalno obrazovanje iz perspektive mladih
istraživača / autori Nemanja Krstić, Gazela Draško Pudar, Bojana
Radovanović. - Beograd : Institut ekonomskih nauka, 2015 (Beograd :
Institut ekonomskih nauka). - 1 elektronski optčki disk : tekst ; 12 cm

Sadrži bibliografiju. - Sistemski zahtevi: Nisu navedeni.

- - Ka jačanju institucionalne podrške i unapređenju obrazovanja mladih
istraživača [Elektronski izvor]

ISBN 978-86-89465-21-1

1. Драшко Пудар, Газела, 1982- [аутор] 2. Радовановић, Бојана, 1982-
[аутор]

а) Друштвене науке - Последипломске студије - Србија б) Неформално
образовање - Србија

COBISS.SR-ID 220498188